

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ
У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

**Виконала: студентка 6 курсу, 613 групи,
спеціальності «Початкова освіта»**

Федьорко Дар'я Миколаївна

**Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент Бигар Г.П.**

**До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол №3 від 7 листопада 2023 р.**

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЧЕРНІВЦІ – 2023

АНОТАЦІЯ

Федьорко Д.М. Формування у молодших школярів моральної поведінки у позакласній роботі. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього рівня магістр зі спеціальності 013 Початкова освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 100с.

У сучасному освітньому контексті актуальною є проблема формування моральної поведінки у молодших школярів, зокрема в позакласній роботі.

Перший розділ присвячено теоретичним аспектам формування моральної поведінки. Аналізуються загальні питання проблематики морального виховання особистості, специфіка цього процесу у дітей молодшого шкільного віку та стан сформованості моральної поведінки в учнів початкової школи.

У другому розділі розглядаються особливості формування моральної поведінки в учнів початкових класів у позакласній роботі. Зокрема, досліджується організація індивідуальних позакласних доручень як ефективного засобу впливу на морально-етичний розвиток учнів. Також розглядається роль гурткової роботи школи у формуванні моральної поведінки молодших школярів та використання інноваційних форм позакласної діяльності для досягнення цієї мети.

Робота спрямована на визначення ефективних методів і підходів до формування моральної поведінки у молодших школярів за допомогою позакласної роботи, зокрема враховуючи індивідуальний підхід, гурткову діяльність та використання інноваційних засобів.

Ключові поняття: Моральна поведінка, моральне виховання, молодші школярі, позакласна робота, сформованість моральної поведінки, морально-етичний розвиток.

ABSTRACT

Fedorko D.M. Formation of moral behavior in extracurricular work among younger schoolchildren – The manuscript. Master's thesis for obtaining a master's degree in specialty 013 primary education. – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2023. – 100P.

In the modern educational context, the problem of forming moral behavior in younger schoolchildren, in particular in extracurricular work, is relevant.

The first chapter is devoted to the theoretical aspects of the formation of moral behavior. The general issues of the problem of moral education of the personality, the specifics of this process in children of primary school age and the state of formation of moral behavior in primary school students are analyzed.

The second chapter examines the peculiarities of the formation of moral behavior in elementary school students in extracurricular work. In particular, the organization of individual extracurricular assignments is investigated as an effective means of influencing the moral and ethical development of students. The role of school group work in shaping the moral behavior of younger schoolchildren and the use of innovative forms of extracurricular activities to achieve this goal are also considered.

The work is aimed at determining effective methods and approaches to the formation of moral behavior in younger schoolchildren with the help of extracurricular work, in particular, taking into account the individual approach, group activities and the use of innovative means.

Key concepts: Moral behavior, moral education, younger schoolchildren, extracurricular work, formation of moral behavior, moral and ethical development.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ.....	9
1.1. Проблема моральної поведінки в системі морального виховання особистості.....	9
1.2. Специфіка формування моральної поведінки у дітей молодшого шкільного віку.....	19
1.3. Роль позакласної роботи у вихованні моральної поведінки молодших школярів.....	25
Висновки до першого розділу.....	33
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ.....	36
2.1. Стан сформованості моральної поведінки в учнів початкової школи.....	36
2.2. Провідні домінанти формування моральної поведінки молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи.....	48
2.3. Принципи побудови змісту позакласної роботи з метою формування у молодших школярів моральної поведінки.....	56
2.4. Методичний інструментарій формування у молодших школярів моральної поведінки у процесі позакласної виховної роботи.....	65
Висновки до другого розділу	75
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81

ВСТУП

Тема є актуальною у зв'язку із сучасними процесами реформування національної системи освіти, зокрема початкової, в контексті впровадження Концепції «Нова українська школа». Ці реформи визначають зміни у парадигмі освіти та виховання учнів, особливо під час вільного від навчання часу у закладах початкової освіти. У зв'язку з цим, актуалізується проблема формування моральної поведінки молодших школярів під час позакласної виховної роботи, яка вважається провідною ідеєю та результатом організації освітньо-виховного процесу. Це вимагає пошуку та розробки ефективного виховного змісту і методики формування досліджуваного феномену.

Державна політика у сфері духовно-морального, гуманістичного і національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді визначена в ряді нормативно-правових документів, серед яких слід зазначити Національну доктрину розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Закон України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», Указ Президента України «Про стратегію національно-патріотичного виховання», а також «Нову українську школу» у підході до цінностей. Додатково, важливі аспекти цієї політики відображені в Державному стандарті початкової загальної освіти (проект), Національній Програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, а також у програмі патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства. Додатково, зазначаються «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України», «Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи», «Концепція позашкільної освіти і виховання», «Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді», і «Концепція Нової української школи».

В цих важливих документах наголошується, що у сучасній соціокультурній обстановці ключовим елементом виховання є формування у особистості

ціннісного підходу до оточуючої реальності та до самої себе, розвиненої в активній формі та морально насиченій життєвої позиції.

Щодо стану дослідження проблеми, розуміння духовності, моралі, моральності та морального виховання особистості у різних соціально-педагогічних та освітньо-виховних середовищах здійснено за основою високоосвічених праць таких авторитетних філософів, як В. Кремень, Г. Сковорода, В. Сухомлинський [27; 61; 66].

У контексті нашого дослідження особливу актуальність мають наукові дослідження, які розглядають дитину як суб'єкта активної життєдіяльності на різних етапах її онтогенезу в соціокультурному або освітньо-виховному середовищі, а також психолого-педагогічні механізми формування її ключових особистісних якостей, установок чи орієнтацій. Ці дослідження включають роботи таких авторів, як І. Беха [4; 6], Н. Бібік [11], В. Лозова [34], Г. Пустовіт [53], О. Савченко [58], О. Сухомлинська [64], В. Лозова, Г. Троцько [34] та інші.

Наукові дослідження, присвячені проблемам морального виховання молодших особистостей та формуванню їхньої ціннісної сфери, включають роботи таких авторів, як І. Бех [5; 8], М. Боришевський [14], О. Вишневський [16], К. Журба [16], В. Сухомлинський [66; 65], О. Сухомлинська [62; 64], К. Чорна [16] та інші.

Теоретико-методичні аспекти побудови освітньо-виховних систем на різних рівнях освіти, дидактичні основи організації навчання та виховання учнів, застосування інтерактивних форм і методик, а також організація позакласної та позашкільної освітньо-виховної діяльності, зокрема в контексті Нової української школи, розглянуті у працях Н. Бібік [11], С. Гончаренко [17], О. Пошетун [50], Г. Пустовіт [53; 54; 55], О. Савченко [58], В. Сухомлинський [65; 66], О. Сухомлинська [62; 63; 64] та інших.

Актуальність проблеми, її недостатня розробленість, а також необхідність розв'язання означених суперечностей зумовили вибір теми досліджуваної проблеми **«Формування у молодших школярів моральної поведінки у позакласній роботі»**.

Мета: теоретично обґрунтувати особливості формування у молодших школярів моральної поведінки у позакласній роботі.

Завдання:

1. Проаналізувати стан дослідження проблеми у науковій літературі
2. Розкрити специфіку формування моральної поведінки у дітей молодшого шкільного віку
3. Дослідити стан сформованості моральної поведінки в учнів початкової школи
4. Обґрунтувати особливості формування моральної поведінки у молодших школярів у позакласній роботі

Об'єкт – формування у молодших школярів моральної поведінки

Предмет – особливості формування в учнів початкової школи моральної поведінки у позакласній роботі.

Досягнення визначеної мети та вирішення завдань були впроваджені за допомогою різноманітних методів дослідження. Ми використовували теоретичний підхід, проводячи аналіз філософської, соціально-культурологічної та психолого-педагогічної літератури. Також ми здійснювали узагальнення передового виховного досвіду закладів початкової освіти та використовували розроблений освітньо-виховний зміст. Проводився констатувальний експеримент, що включав діагностичне анкетування молодших школярів.

Теоретичне значення нашої роботи полягає в узагальненні теоретичних підходів до формування моральної поведінки молодших школярів у позакласній виховній роботі, а також визначенні педагогічних умов для формування цього феномену.

Практичне значення отриманих результатів дослідження проявляється в конкретизації та практичній реалізації теоретичних і методичних основ формування моральної поведінки молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи.

Структура роботи. Дослідження складається з анотацій (українською та англійською мовами), вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

1.1. Проблема моральної поведінки в системі морального виховання особистості

Проблема формування в молодших школярів моральної поведінки – важлива соціально психологічно-педагогічна проблема. Її рішення пов'язані з вихованням моральності в учнів, формування моральних якостей, морального ставлення до світу, до людей, до оточення.

Проблему формування у молодших школярів морально поведінки ми будемо розгортати аналізом ланцюга категорій «мораль», «моральне виховання», «моральна поведінка».

Мораль виникла раніше за інші форми суспільної свідомості, ще в первісному суспільстві, і виступала регулятором поведінки людей у всіх сферах суспільного життя: у побуті, у праці, в особистих відносинах. Вона мала загальне значення, поширювалася між усіма членами колективу і закріплювала у собі все загальне, що становило ціннісні основи суспільства. Мораль підтримувала суспільні традиції життя, форми спілкування. Вона виступала як сукупність правил поведінки, вироблених суспільством. Правила моралі були обов'язковими для всіх, вони не допускали винятків для будь-кого, тому що в них відображені істотні умови життя людей та їх духовні потреби [60, с.230-236].

У моралі відбито ставлення людини до суспільства, відносини людини до людини та вимоги суспільства до людини. У ній представлені правила поведінки людей, які визначають їхні обов'язки по відношенню один до одного та до суспільства.

Моральна свідомість пронизує всі сфери діяльності. Можна виділити професійну, побутову та сімейну мораль. При цьому моральні вимоги мають

ідейну основу, вони пов'язані з розумінням того, як людина повинна поводитися. Моральна поведінка має відповідати ідеалам та принципам, при цьому велике значення тут мають поняття добра та зла, честі та гідності [71, с.302-366].

Моральні уявлення виробляються суспільством і можуть змінюватися в міру його розвитку.

За визначенням тлумачного словника, мораль – це сукупність неписаних норм поведінки, що встановилися в даному суспільстві, які регулюють відносини між людьми. Важливо підкреслити, що саме в даному суспільстві, тому що в іншому суспільстві чи за іншої епохи ці норми можуть бути зовсім іншими. Моральну оцінку завжди здійснюють сторонні люди. Як зауважив англійський письменник Джером К. Джером, «найважчий тягар – це думка про те, що скажуть про нас люди» [41, с.88-90]. На відміну від моралі, моральність передбачає наявність у людини внутрішнього морального регулятора. Можна таким чином стверджувати, що моральність – це особиста мораль, самооцінка.

Деякі теологи і філософи, наприклад, Іммануїл Кант, вважали, що людина має вроджені уявлення про добро і зло, тобто внутрішній моральний закон. Однак життєвий досвід не підтверджує цю тезу. У людей різних національностей і віросповідань правила моралі часом дуже відрізняються. Дитина народжується байдужою до будь-яких моральних установ і набуває їх у процесі виховання. Отже, дітей треба навчати моральності як ми вчимо їх решта – наукам, музиці. І це навчання моральності потребує постійної уваги та вдосконалення [71, с.318-319].

Дуже цікаві з погляду походження моралі дослідження вчених-етологів. Почавши досліджувати поведінку тварин, етологи досить швидко виявили, що ті природничі пояснення, які підходять до тваринного царства, цілком застосовні і щодо людства в цілому. Точніше, не самі пояснення, а загальні принципи підходу до вирішення різних проблем – від агресії, егоїзму та альтруїзму до культури, етики та моралі. Ті дослідження, які покладені в основу цих пояснень, мають всі ознаки наукового підходу, тобто формулювання гіпотез, що підлягають ретельній

перевірці [49, с.33-38].

Відповідно доцільно тут навести етологічне визначення моралі. «Мораль – прояв сукупності вроджених і набутих у процесі соціалізації актів поведінки і схем (шаблонів) мислення, спрямованих на збереження та адаптацію людства (як виду) до умов існування, що змінюються» [49, с.33-38].

Як зазначає у своїх дослідженнях П.Поліщук «хоча етимологічно мораль, етика і моральність – те саме поняття, лише виражене спочатку грецьким, потім латинським і, нарешті, слов'янським коренем (звичка, звичай, характер) – тут виділено два напрями. Перше, це особиста мораль (далі моральність), яка є певним зліпком певної суспільної моралі у свідомості певної людини (конкретні «акти поведінки і шаблони мислення» в голові окремо взятої особистості, виражені в моральних якостях цього індивідуума, тобто милосердя, благодійність, честі, совісті тощо). Друге, це соціальна мораль – якийсь набір (сукупність) «актів поведінки та схем (шаблонів) мислення», які існують у певний час у певному соціумі. Слід підкреслити, що хоча моральність і мораль – поняття взаємопов'язані, вони є різнорівневі нормативні регулятори, лише якщо моральність діє лише на рівні окремого індивідуума, то мораль лише на рівні груп людей. Вище згаданий взаємозв'язок можна пояснити, скориставшись аналогією: мораль і моральність схожі на матрицю і відбиток, який виходить під впливом цієї матриці» [43, с.272-275].

Мораль виконує такі функції: пізнавальну, оцінну, світоглядну, виховну, регулятивну.

«Пізнавальна функція моралі тісно пов'язана з оцінною. Коли людина оцінює свої власні вчинки чи чужі, вона неминуче отримує вже відоме уявлення про свій внутрішній світ, а також багатьох інших людей» [44, с.60-64].

«Оціночна функція у тому, що оцінка явищ навколишньої дійсності реалізується через призму понять моральної свідомості (зло, добро, справедливість). Моральні оцінки носять універсальний характер, і навіть поширюються на всі дії індивіда» [44, с.60-64].

«Світоглядна функція передбачає, що мораль не зводиться до простих норм, оскільки вона повинна обґрунтовувати, тобто «виправдовувати» дані норми, а також вказувати в ім'я чого вони повинні виконуватися, тобто моральна свідомість неминуче виходить на питання, вищі цінності, які стосуються сенсу життя особистості» [44, с.60-64].

«Виховна функція – одна з найважливіших. Без процесу виховання – безперервного, інтенсивного та цілеспрямованого – неможливе існування суспільства, становлення окремої людської особистості. Проте, слід зазначити, що у центрі виховання стоїть виховання моральне, яке формує духовний стрижень особистості» [44, с.60-64].

Регулятивна функція моралі постає своєрідним синтезом інших функцій. Мораль надає людині найбільш глибокі та важливі орієнтири. Тільки при цьому моральні цінності є центром духовного світу людини і дуже впливають на її позиції. Регулятивна функція передбачає, що мораль контролює всі сфери життєдіяльності людини. Вона пред'являє до індивідууму максимальні вимоги, які вимагають від нього чіткого дотримання морального ідеалу; реалізується з опорою на авторитет морального переконання та громадської думки (тобто насамперед совість) індивіда [49, с.33-38].

Слід зазначити, що виділення певних функцій моралі (як і окремий аналіз кожної з них) досить умовним, оскільки в реальності вони завжди тісно злиті один з одним. Саме у цілісності функціонування проявляється своєрідність її на буття людини. А також для успішного функціонування та розвитку моралі важливий вільний, не ущемлений прояв усіх її функцій, їх гармонійна цілісність, єдність.

Те, що сьогодні зазвичай називається «мораллю», охоплює лише один із цих наборів моральних кодексів, соціально-біологічний кодекс. У суб'єктно-об'єктній метафізиці цей єдиний соціально-біологічний кодекс вважається незначним, «суб'єктивним», фізично не існуючою частиною всесвіту. Принаймні поглиблення у питання зрозуміло, що поділ статичних моральних кодексів дуже важливий. Вони являють собою невеликі самодостатні моральні імперії, так само ізольовані одна від одної, як і статичні рівні, конфлікти яких вони вирішували:

1. «Моральні кодекси, що встановлюють перевагу біологічного життя над неживою природою.

2. Моральні кодекси, які проголошують перевагу соціального порядку над біологічним життям: звичайні норми моралі, заборона наркотиків, вбивства, перелюбства, крадіжки тощо.

3. Моральні кодекси, що встановлюють перевагу інтелектуального порядку над соціальним: демократія, суд присяжних, свобода слова, свобода друку.

4. Динамічна мораль, яка є кодексом. Її можна було б назвати «кодексом мистецтва», але мистецтво зазвичай вважається настільки побічним явищем, що така назва просто підриває всю його важливість» [46, с.81-85].

Розглядаючи структуру морального розвитку особистості, О.Поліщук зазначає, що слід виходити із структури моралі. При цьому виділяється ряд систем та підсистем. Зміст поняття моралі як системи суспільного явища характеризується, на думку автора, з таких компонентів, як:

- моральна свідомість;
- моральні мотиви;
- моральні стосунки;
- етичні почуття [41, с.88-90].

Кожен представлений компонент системи складається із самостійних систем. У рамках соціального розвитку змінюються усі компоненти системи морального розвитку.

За твердженням О.Матфієнко, формування моральності пов'язано як з усвідомленням моралі, але й її неухильним дотриманням. На його думку, моральні норми – це соціальні норми, які регулюють поведінку людини в суспільстві, а також її ставлення до суспільства, до інших людей та до самого себе. Їх реалізація забезпечується силою громадської думки на основі прийнятих у суспільстві уявлень про зло і добро, несправедливість і справедливість, порок і чесноту [36, с.260-264].

На думку Л.Лохвицької, «моральні норми поведінки, як найважливіший бік особистості, яка забезпечує добровільне дотримання нею існуючих правил, норм,

принципів її поведінки знаходять вираження у відношенні до суспільства, Батьківщини, колективу, самого себе, окремих людей, праці та інших» [33, с.60-62].

Моральна норма передбачає добровільне виконання, та її порушення несе у себе моральні санкції, які перебувають у негативному засудженні та оцінці поведінки людини, у спрямованому духовному впливі. Вони передбачають моральні заборони здійснювати подібні вчинки в найближчому майбутньому, які адресовані як конкретній людині, так і всім оточуючим.

Про моральність людини можна говорити лише тоді, коли вона морально поводить через внутрішні спонукання (або потреби), коли як контроль виступають її власні переконання і погляди.

У сучасній українській педагогіці визначено тісний зв'язок морального виховання молодших школярів з національним, що закріплено в ряді директивних документів, що регулюють нормативно-правове забезпечення неперервного виховного процесу в умовах сім'ї та навчального закладу. Ці документи включають у себе такі ключові концепції, як «Концепція нової української школи», «Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи, «Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст.», «Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні», «Про освіту: Закон України» та інші [25; 26; 37; 38; 52].

Літературний аналіз вказує на тісний зв'язок морального виховання українських дітей з іншими аспектами виховання, зокрема національним, громадянським та патріотичним. Громадянські та патріотичні цінності визначаються як важлива складова морального виховання через їхню велику значущість для українців. У контексті захисту прав і свобод людини, особливо у відношенні до України, патріотичні та громадянські цінності виступають синонімами моральних цінностей.

Головною метою морального виховання молодших школярів визначається прищеплення в них віри в українську ідею. Це включає набуття соціального

досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, формування здатності зберігати національну ідентичність та розвиток духовно, фізично і соціально досконалих особистостей. Головним завданням є виховання особистості, здатної до самостійного мислення, суспільного вибору та активної діяльності, спроможної поєднувати свої права та інтереси з правами та інтересами держави, орієнтованої на високі загальнонародні та загальнолюдські цінності.

Моральне виховання молодшого школяра, як суб'єкта педагогічної взаємодії, охоплює всі сфери його діяльності, включаючи емоційну та інтелектуальну сфери. Таке виховання не тільки представляє собою окремий напрям виховання, але й впливає на дитину у школі, сім'ї, громадських організаціях, маючи на меті формування моральної культури. Ця культура виявляється у культурі моральних почуттів, етичного мислення та поведінки дитини, а також в її поглядах і переконаннях, що реалізуються в різних сферах особистого життя.

Важливим елементом є «інтеграція морального виховання в загальну систему виховання, що передбачає взаємодію всіх інституцій (школа, сім'я, церква, громадські організації) та напрямків (розумового, фізичного, трудового, естетичного, екологічного, правового, статевого тощо). Це сприяє формуванню гармонійно розвиненої особистості, що відповідає ідеалу цивілізованого суспільства і реалізовує цінності та завдання всіх напрямів виховання» [75, с.64-68].

Про моральність людини зазвичай судять за її поведінкою, але поведінка – це поняття дуже широке і при цьому охоплює всі сторони життєдіяльності людини. У зв'язку з цим для розкриття його моральної сутності слід виділити найменшу одиницю, яка б зберігала властивості цілого. Цією найменшою одиницею поведінки може бути вчинок. Під вчинком розуміють будь-який стан чи дію людини, але всякий стан чи дія стає вчинком лише за умови, якщо він характеризується у взаємозв'язку з мотивами, цілями і намірами людини, що породжують його.

Отже, «поведінка» – це сукупність вчинків людини. Виділяють внутрішню

обумовленість вчинків та зовнішні дії, тобто їхню мотивацію.

Аналіз наукової літератури показує, що у сучасній науці проблема формування моральної поведінки молодших школярів займає достатньо місця. Поведінка, що відповідає нормам моралі, передбачає систему моральних звичок, які у свою чергу, як моральні переконання та почуття, також входять до системи регуляторів поведінки. Так, моральна звичка передбачає вміння і здатність виконати дію як без особливого контролю, так і у силу виробленої потреби у певній діяльності. При цьому моральні звички зміцнюються у діяльності, коли людину систематично спонукають поводитися моральним чином, де світогляд, мораль закріплюються у характері формі звичок, саме звичних способів поведінки. Так, звичка до поведінки, характеризується як глибоко засвоєні моральні норми, як показник стійкості морального мотиву [73, с.370-373].

Моральна поведінка індивіда має таку послідовність, як: життєва ситуація, яка породжує морально-чуттєве переживання або моральне осмислення мотивів та ситуації поведінки, а також прийняття та вибір рішень, вольовий стимул та вчинок. Усі представлені компоненти завжди реалізуються у єдності в рамках життєвої практики, зокрема в екстремальних умовах [73, с.370-373].

Моральні принципи, переконання, ціннісні орієнтації, а також вчинки щодо незнайомих та близьких людей є важливими критеріями моральності особистості. Моральною можна вважати таку людину, для якої правила, норми та вимоги моралі виступають як її власні переконання та погляди, як звичні форми поведінки [16, с.117-119].

Поведінку людини слід вважати полімотиваційною. К.Журба вважає, що поведінка людини може бути мотивованою:

- 1) ідеалами, уявленнями про майбутнє;
- 2) інтересами;
- 3) прагненнями до організованого життя та влаштованого побуту;
- 4) сильними потребами;
- 5) сильними почуттями;
- 6) моральними переконаннями;

7) звичками;

8) наслідуванням [16].

Німецький філософ І. Кант писав: «Після тривалого роздуму над цим предметом (мораллю) я прийшов до переконання, що правило – робить найдосконаліше з можливого для себе – є першою формальною підставою будь-якого обов'язку діяти, так само як і становище – не роби того, що з твого боку було б перешкодою до якомога більшої досконалості, – також є формальна підстава для обов'язку не робити. І так само як з перших формальних принципів наших суджень про справжнє нічого не випливає, якщо не дано перших змістових підстав, так і з одних лише цих двох правил добра не слід ще жодного особливо певного обов'язку, якщо з ними не пов'язані недоказові змістовні принципи практичного пізнання» [16].

Мораль може бути подвійною або її взагалі не може бути. Але продовжуючи цитувати Канта, якій каже, що «подібно до того, як існують нерозчленовані поняття істинного, тобто того, що є в предметах пізнання, так само існує і нероздільне почуття добра (воно ніколи не буває в речі, як такої, а завжди є лише по відношенню до істоти, що сприймає). Якщо тому той чи інший вчинок безпосередньо представляється як добрий, не укладаючи в собі в прихованому вигляді будь-якого іншого блага, яке може бути вбачено в ньому шляхом розчленування і завдяки якому цей вчинок називається досконалим, то необхідність цього вчинку є недоказовий змістовний принцип обов'язку», ми розуміємо, що мораль – це не просто норми та правила, а деякі невидимі механізми, які обертають суспільство і не дають йому загинути.

Як зазначає своїх дослідженнях С.Занюк «Формування моральної поведінки молодших школярів відбувається шляхом удосконалення морального потенціалу дитини. Він же реалізує моральні позиції особистості в її життєвому самовизначенні. До морального потенціалу дитини входять такі позиції як, гуманність одна одній, доброзичливе ставлення, почуття власної гідності, вираження самоповаги, засноване на повазі до інших, відповідальність до себе, до людей, до слів, до вчинків» [21, с.170-173].

Отже, потрібно сформувати моральну поведінку ще в ранньому віці, адже молодший шкільний вік є сензитивним періодом для набуття життєво важливих норм та установок. Тому так важливо працювати з дитиною у цьому віці, пояснити їй, що таке добре і що таке погано, навчити як, чинити в складних життєвих ситуаціях, і найголовніше навчити, як правильно поводитися в суспільстві.

Моральна поведінка особистості визначається комплексом норм, цінностей та етичних принципів, які вони усвідомлюють і втілюють у своєму щоденному житті. Формується основний фундамент морального розвитку, який впливає на соціальну взаємодію та самоідентифікацію.

Молодші школярі навчаються розпізнавати та розуміти поняття права та неправа, встановлювати межі своєї поведінки у різних ситуаціях. Важливо враховувати, що вони ще розвивають навички соціальної адаптації та взаємодії, тому моральне виховання спрямоване на формування позитивних стереотипів поведінки та виховання в них елементарних етичних принципів.

1.2. Специфіка формування моральної поведінки у дітей молодшого шкільного віку

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях існує багато підходів до тлумачення сутності морального розвитку. І.Бех, К.Журба, О.Матвієнко, О.Поліщук, К.Чорна, описує моральний розвиток особистості як процес «поступового оволодіння нормами та принципами існуючої моралі». Зазначено, що розвиток передбачає усвідомлення основних норм поведінки, які особа засвоює протягом свого індивідуального розвитку, перетворюючи їх у власні моральні якості. Вчені цієї групи визначають моральний розвиток як процес поступового виховання.

У дослідженнях К.Чорної та К.Журби, представлено, що «моральний розвиток не завжди призводить до прогресивних змін. Вони визначають його як процес формування моральної цілісності, нового рівня відповідності моральної

поведінці та свідомості особистості, з урахуванням наявності конкретних моральних орієнтацій. В цьому контексті результат розвитку може бути як позитивним (прогресивним), так і негативним (регресивним) з морального погляду» [16, с.37-42].

У зворотному порядку можна відслідковувати загальну динаміку індивідуального освоєння моральних норм і їх перетворення в «власні», що детально аналізується в сучасній психології, у працях таких вчених, як М.Боришевського, С.Занюк та інші. Зв'язок емоційних, поведінкових та когнітивних аспектів цього процесу і навіть відношення етапів морального розвитку до конкретного віку виявляються проблематичними.

У філософській та психологічній літературі загальноприйнято виділяти три ключові рівні розвитку моральної свідомості особистості:

1) доморальний рівень (від раннього дитинства до 9-10 років), де дитина діє за власними егоїстичними спонуканнями;

2) рівень конвенційної моралі (від 9-10 до 16 років), коли дитина орієнтується на задані ззовні вимоги та норми;

3) автономний рівень моралі (від ранньої юності та старше), коли дитина керується стійкою системою внутрішніх принципів [14, с.270-273].

Загалом, ці рівні моральної свідомості повинні кореспондувати з культурологічною типологією сорому, страху та совісті. Так, на «доморальному» рівні забезпечується «правильна» поведінка через очікування заохочення та страх можливого покарання, на рівні «конвенційної моралі» – сором перед засудженням відповідальних осіб та потреба у схваленні з їхнього боку, «автономна мораль» характеризується почуттям провини та совістю.

На сучасному етапі навчання в початковій школі значна увага приділяється засвоєнню знань та навичок, методів навчальної роботи, зокрема, акцентується на змістовному та частково операційному компонентах. При цьому припускається, що в цьому процесі відбувається і когнітивний, і моральний розвиток [57, с.60-62].

Проблема морального розвитку молодших школярів у процесі навчання

пов'язана з двома ключовими факторами, які виділяє О.Матвієнко»

«По-перше, при входженні в школу дитина переходить від «життєвого» вивчення оточуючої реальності, включаючи моральні норми суспільства, до їх наукового та цілеспрямованого вивчення. Це стосується уроків літературного читання, навколишнього світу тощо. Важливу роль в цьому відіграє і оцінювальна діяльність вчителя під час уроків, бесід, позаурочної роботи та інших видів взаємодії.

По-друге, в процесі навчальної діяльності школярі взаємодіють у реальному колективному середовищі, де також відбувається засвоєння моральних норм, що регулюють взаємини між учнями та взаємодію учнів із вчителями [35, с.270-28].

З даної позиції слід вирішувати проблему розвитку інтелектуальних та моральних здібностей учнів у процесі шкільного навчання як взаємопов'язаних та взаємозалежних аспектів. З цього погляду навчальна діяльність виступає як ключовий чинник у цілісному розвитку дитини.

Теорію Ж. Піаже, що розвиток моральної свідомості дитини паралельний з інтелектуальним розвитком, підтримав Л.С. Виготський. Л.Колберг визначає кілька фаз, які відповідають конкретним рівням моральної свідомості:

«Доморальний рівень». На цьому етапі дитина керується егоїстичними міркуваннями для отримання взаємовигідності (підкорюється, щоб отримати заохочення або конкретні блага, слухається дорослих, щоб уникнути покарання).

«Конвенційний рівень моралі». На цьому етапі дитина:

- рухається соромом перед засудженням важливих людей і бажанням їх схвалення;
- дотримується фіксованих правил і підтримує встановлений порядок (виконання правил вважається правильним, оскільки вони є загальноприйнятими).

«Автономний рівень моралі» передбачає внутрішнє моральне рішення, коли дитина розуміє умовність та відносність моральних правил і вимагає їхнього логічного обґрунтування на основі принципу корисності. На цьому етапі розвиваються стійкі моральні принципи, які дотримується особистістю,

керуючись власною совістю та розсудливим міркуванням, незалежно від зовнішніх обставин» [36, с.260-265].

За думкою Л.Матвієнко, існує ще вищий рівень розвитку моралі, де моральні цінності впливають із загальних філософських постулатів. Досягнення цього рівня, за словами педагога, малочисленне. Автор наголошує, що досягнення високого рівня інтелектуального розвитку є важливим, але не достатнім фактором для характерного рівня моральної свідомості [36, с.260-265].

Молодший шкільний вік є періодом, коли формуються норми поведінки, і цей час є особливо важливим для розвитку дитини. Емоційна сфера дитини розвивається, закріплюються її потреби, воля, мотиви та діяльність, а також формуються способи реагування на вплив довкілля. Початок диференціації зовнішньої та внутрішньої сторін особистості самої дитини є значущим аспектом кризи семи років.

Взаємини між дітьми віком 7-8 років визначаються неситуативно-особистісним спілкуванням. У цьому віці діти навчаються формувати тривалі, глибокі та тісні відносини з однолітками. Однак, побудова таких стосунків ускладнюється тим, що почуття молодших школярів ще є відносно довільними. Виявлені порушення у сфері спілкування, такі як відокремленість та конфліктність, можуть свідчити про слабку адаптацію молодшого школяра до навколишнього світу та стати причиною серйозних емоційно-особистісних проблем у майбутньому [36, с.262-264].

Вступ до школи призводить до змін у взаємодії дитини з оточуючими. У першому класі школярі більше спілкуються з учителем, виявляючи більший інтерес до нього, ніж до своїх однолітків, оскільки вчителю приписується високий авторитет для молодших школярів. Проте, ця динаміка змінюється вже в 3-4 класах. Вчителю стає менш значущою фігурою для дітей молодшого віку, і зростає їхній інтерес до спілкування з однолітками, що зростає поступово до середнього та старшого шкільного віку. З цими змінами також змінюються мотиви та теми спілкування. З'являється новий рівень самосвідомості молодших школярів, відомий як «внутрішня позиція». Ця позиція відображає усвідомлене

ставлення школяра до себе, оточуючих, справ і подій. Процес становлення такої внутрішньої позиції виявляється у свідомості молодшого школяра системи моральних норм, яким він намагається слідувати в усіх життєвих ситуаціях, незалежно від обставин [27, с.2-10].

Формування моральних норм поведінки проходить шляхом внутрішнього освоєння ціннісних орієнтацій. Л.Лохвицька ідентифікує три етапи цього процесу:

«Перший етап пов'язується з введенням особистісних цінностей у сферу ціннісних відносин.

Другий етап асоціюється з переосмисленням самоцінності, переоцінкою цінностей та формуванням власної концепції «Я».

Третій етап пов'язаний із недостатнім розвитком власної системи цінностей, включаючи цінності, орієнтації та відносини із зовнішнім середовищем» [33, с.62-64].

Згідно з теорією Л.Лохвицької, «перший етап сприяє привласненню цінностей, особливо в молодшому шкільному віці. Ця чутливість до формування моральних норм у молодшому шкільному віці пов'язана з рядом вікових особливостей, таких як: свідоме встановлення цілей, вольове керівництво поведінкою, самооцінка, рефлексія, розвиток моральних переконань, та інші фактори» [33, с.77-79].

У формуванні моральних норм поведінки особлива увага приділяється розвитку моральних якостей молодших школярів. У цьому віці дитина осмислює значення всіх моральних категорій та вчиться оцінювати власні та чужі вчинки. Розвиток моральних якостей зумовлений формуванням нормативних знань і моральних почуттів, які виникають під впливом оцінки дорослих у молодшого школяра. У цьому віці інтенсивно розвивається почуття відповідальності за свої вчинки, що обумовлено позицією учня та умовами навчальної діяльності.

Відповідальність дитини розглядається як здатність розуміти відповідність результатів власних дій нормам та цілям. Це також приводить до виникнення почуття причетності до обов'язку та справи, визначаючи важливий мотиватор для

молодшого школяра.

Таким чином, Г.Бойко зазначає, що «відповідальність має ключове значення в системі мотивації молодших школярів. Зазначається, що в цьому віці дитина може усвідомлювати моральний сенс відповідальності, набуваючи необхідний досвід у повсякденному житті, грі, взаємодії з однолітками та дорослими. Залежно від рівня моральної культури та готовності до шкільного життя, дитина ставиться до нових обов'язків у школі» [33, с.62-64].

Розуміючий морально молодший школяр знає норми поведінки, які відповідають його розумовому рівню. Ці знання формуються у процесі взаємодії з однолітками та дорослими. Дитина освоїла поняття обов'язків і розуміє їх сутність, здатна пояснити, чому важливо дотримуватися певного способу поведінки. Однак знання і розуміння норм поведінки самі по собі не гарантують морального розвитку особистості. Усвідомлення норм і утримання відповідної поведінки – це результат виховного впливу.

За словами А. Богуш, «будь-яка діяльність має моральний відтінок, а особливо навчальна, яка володіє значущим виховним потенціалом. У цьому віці навчальна діяльність більше впливає на розвиток молодшого школяра і сприяє формуванню нових навичок. У процесі навчання розвиваються не лише когнітивні здібності, а й моральна сфера особистості. У молодшому шкільному віці навчання стає домінуючою сферою, що дозволяє засвоювати знання у визначеній системі та розвиває навички вирішення різних моральних та когнітивних завдань» [12, с.4-7].

Отже, становлення моральних норм поведінки у молодших школярів нерозривно пов'язане з розвитком їхніх моральних якостей. Цей процес повинен бути орієнтованим вчителем і враховувати індивідуальні особливості кожного молодшого школяра. В результаті аналізу визначено три рівні розвитку моральної свідомості особистості. Перший – доморальний рівень, коли молодший школяр керується власними егоїстичними стимулами. Другий – рівень конвенційної моралі, де є орієнтація на встановлені зовнішні вимоги та норми. Третій –

автономний рівень моралі, коли відзначається орієнтацією на внутрішню стійку систему принципів.

Теоретичний аналіз підтверджує, що у молодших школярів переважає доморальний рівень розвитку моральної свідомості. Таким чином, дотримання моральних норм поведінки учнями частіше відбувається не з усвідомленого підпорядкування вимогам дорослих та нормам моралі, а зі страху перед покаранням. Молодший школяр поступово навчається розуміти значення дотримання моральних норм поведінки для себе та для оточуючих людей.

1.3. Роль позакласної роботи у вихованні моральної поведінки молодших школярів

Гуманізація та демократизація сучасної національної школи акцентують увагу на проблемах формування моральної поведінки учнів. У ряді ключових документів, таких як «Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів», «Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти», «Концепція національного виховання», «Концепція позашкільної освіти та виховання», а також у «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» відзначено, що встановлення принципів загальнолюдської моралі є одним із пріоритетів у реформуванні освітньої системи.

Видатні науковці зазначають освітянам, що питання виховання моральної культури учнів вимагають нового осмислення та підходу. Аналіз науково-педагогічної та методичної літератури підтверджує, що проблему морального виховання розглядали різні дослідники, такі як І. Бех, А.Богуш, М. Красовицький, Н. Мойсеюк, В. Перепелиця, О. Худяков, П. Щербань, І. Якіманська та інші.

У ситуації, коли навчальна програма сучасної школи перебуває під великим навантаженням, особливе значення у формуванні моральної культури школярів надається позакласній діяльності. Це обумовлено наявністю значного потенціалу активних методів, форм, засобів і прийомів виховної роботи у цьому контексті. Позакласна робота є не тільки складовою, але й невід'ємною частиною навчально-виховного процесу, оскільки вона сприяє успішному вирішенню проблем

підвищення рівня моральних знань учнів у вільний від навчання час. Крім того, вона готує учнів до активної практичної діяльності і сприяє формуванню моральної культури особистості.

Сучасне розуміння важливості морального виховання передбачає не лише ознайомлення учнів з моральними поняттями та нормами, але й надання їм продуктивних методів для їх освоєння. Позакласна робота має практично демонструвати учням переваги дотримання моральних норм, щоб вони могли самостійно оцінити важливість та справедливість принципів, які насичені загальнолюдським змістом.

У рамках позакласної роботи розширюється спектр взаємодії між дітьми, створюються різноманітні життєві ситуації, де учень змушений демонструвати турботу та піклування про товариша, висловлювати співчуття, своєчасно надавати допомогу, виражати радість за його успіхи. Це сприяє виявленню чутливості, доброти та порядності – якостей, що характеризують моральні відносини серед учнів. Важливо, що позакласна робота з морального виховання представляє собою різнобічну, освітньо-корисну, пошуково-дослідницьку діяльність школярів, яка розширює їхні знання, залучає до творчості і сприяє розвитку широкого кругозору.

Позакласна діяльність сприяє формуванню колективного духу та розвитку моральної поведінки школярів. Вона задовольняє їхні різноманітні духовні потреби та пізнавальні інтереси, виступаючи важливим інструментом для гармонійного виховання. Крім того, позакласна робота в сфері морального виховання є розумною та цілеспрямованою формою відпочинку, яка сприяє сполученню шкільного та повсякденного життя. Вона створює умови для безперервності виховних і навчальних процесів, забезпечуючи їх єдність і цільове спрямування через диференціацію та широку індивідуалізацію.

Роль і значення позакласної виховної роботи в загальному розвитку особистості посилюються тим, що вона сприяє формуванню не лише духовності і моральності, задоволенню різноманітних інтересів, а й активізує розвиток творчої обдарованості та індивідуальності. Вона природно доповнює невизначені

проміжки соціального становлення особистості, оскільки є необов'язковою. Свобода і можливість вибору улюблених занять в позашкільний час позитивно впливають на молодших школярів.

Організація діяльності дітей у формі дозвілля сприяє вільному спілкуванню в середовищі однолітків, з якими дитина вважає себе найтісніше пов'язаною, враховуючи авторитет, який ці однолітки мають для неї. Одночасно переживання успіху викликає позитивне ставлення до творчої діяльності, сприяє набуттю певного життєвого досвіду та навичок самостійної діяльності і поведінки. Це, в свою чергу, сприяє поступовому формуванню тих властивостей і якостей, які є складниками творчої особистості.

Позакласна виховна робота визначається як найскладніша і найменш керована частина загальної педагогічної системи і характеризується безліччю регульованих та нерегульованих впливів на особистість дитини. Ефективність виховної роботи досягається не завдяки збільшенню кількості обов'язкових позакласних заходів, а шляхом підвищення їх якості.

В процесі позакласної діяльності розвиваються та формуються моральні цінності, що є ключовою характеристикою особистості, такою як відповідальність, що стає мотивом діяльності та керівною ланкою при прийнятті рішень. Навчання в школі включає в себе відповідальність не лише за власну поведінку, а й за свої вчинки та думки. Позакласна діяльність забезпечує можливість вільного морального вибору. Зокрема, І. Бех зазначає: «Тільки добровільно приймаючи рішення, здійснюючи моральний вибір, дитина порівнює різні варіанти поведінкових реакцій, вчиться позбавлятися своєї егоцентричної точки зору та стає на позицію інших людей» [5].

Потреба у піднятті рівня моральної культури молодших школярів стала мотивацією для створення ефективної системи позакласної виховної роботи. Основною метою цієї системи є створення умов для розвитку активної життєвої позиції серед молодших школярів. Для досягнення цієї мети визначено ряд завдань, таких як формування моральних уявлень і переконань, розвиток моральних почуттів, навчання школярів моральним навичкам та звичкам,

закріплення позитивних рис характеру, а також виховання потреб у самовдосконаленні та самовихованні та формування моральної поведінки молодших школярів.

Проблема організації та впровадження «позакласної виховної роботи молодших школярів» залишається актуальною для сучасної педагогічної науки та виховної практики, особливо в контексті виконання Концепції Нової української школи. Досягнуто прогресу в цьому напрямку завдяки проведенню численних наукових досліджень, спрямованих на вирішення цієї важливої психолого-педагогічної проблеми. Наприклад, О.Поліщук зосереджувала увагу на підготовці майбутніх учителів до позакласної виховної роботи з молодшими школярами [2], Т.Цвеліх вивчав питання навчання майбутніх вчителів позакласної дозвілєвої діяльності школярів [75], а І.Бех зосереджувалася на визначенні та обґрунтуванні теоретичних засад педагогічного керівництва ігровою діяльністю молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі [5]. К.Чорна досліджувала формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі [16], а О. Матвієнко вивчала організацію та здійснення морального виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності [36], та інші дослідження в цьому напрямку.

У контексті опису ключових понять нашого дослідження, особливо в рамках його понятійно-категоріального апарату, важливо розглядати погляди Г.Пустовіт на сутність терміну «позакласна робота». Згідно з його тлумаченням, це є «складовою частиною навчально-виховної роботи школи, організованими і цілеспрямованими заходами, які проводяться групою чи всім педагогічним колективом з учнями школи. Ці заходи відбуваються за межами навчального процесу з метою розширення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності індивіда, його здібностей і схильностей, а також задоволення інтересів і забезпечення розумного відпочинку» [54, с. 120-129].

У «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» надається інше визначення цього терміну: «позакласна робота в школі – це складова частина

навчально-виховної роботи, одна з форм організації дозвілля учнів. Організується і проводиться в позаурочний час органами дитячого самоврядування за активної допомоги і за тактовного керівництва педагогічного колективу, зокрема класних керівників, вихователів, організаторів позакласної і позашкільної роботи. Значну допомогу учням в організації позакласної роботи надають позашкільні заклади» [17, с.522].

У «Концепції позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи» підкреслюється, що основним об'єктом позакласної роботи повинна бути особистість учня – з його інтересами, потребами, духовним світом, реальними можливостями та прагненнями. Таким чином, мета позакласної роботи полягає в послідовному розвитку «гармонійного розвитку учнів, їхніх задатків і здібностей, виховуванні в них почуття національної свідомості й гордості» [26].

Результати досліджень, здійснених та іншими вченими, важливі в контексті визначення сутності «позакласної виховної роботи». Наприклад, Г.Пустовіт вказує, що ця робота представляє собою форму організації вільного часу школярів і може приймати різні форми, такі як семінари, практикуми, факультативи, екскурсії, індивідуальні чи групові додаткові заняття, предметні гуртки та інше [54].

У контексті нашого дослідження важливо враховувати думку С.Карпенчук, яка «визнавала велику роль позакласної виховної роботи для сучасної школи. В умовах сучасного соціального та економічного оточення зростає значущість цього виду діяльності у формуванні нової особистості. Позакласна робота сприяє виробленню якостей особистості, таких як ініціативність, активність, творчість, здібність до саморозвитку, самовиховання та самоосвіти» [24, с. 122-134].

Одночасно важливий внесок у розвиток сучасної педагогічної науки та освіти внесли ідеї В.Сухомлинського, зокрема його концепція педагогіки паралельної дії та «метод вибуху». Ці підходи підкреслювали необхідність організації всіх виховних процесів в єдиному колективі школи. Особливості цього підходу включали добровільну участь дітей, диференціацію діяльності

вихованців за їхніми інтересами та розширення сфери спілкування в позакласному колективі [66, с. 132-137].

Великий вплив на розвиток шкільної практики та педагогічної теорії справив і В. Сухомлинський, який підкреслював обширні можливості для розвитку молодших школярів у позакласні години. За його переконанням, успішна організація вільного часу вимагає чіткої системи позакласної виховної діяльності та педагогічного супроводу цієї системи в позашкільному середовищі. Він визнавав, що виховна робота потребує від педагога значних зусиль та представляє собою «роботу серця і нервів, щоденне та щогодинне витрачання великих душевних сил» [63, с.13-18].

Таким чином, можна зробити висновок, що організована з педагогічної точки зору «позакласна виховна робота в закладах початкової освіти» має значущий освітній та виховний вплив. Вона розширює та поглиблює знання, отримані молодшими школярами на уроках, сприяє розвитку їхніх умінь та навичок, а також підвищує ефективність морального виховання, формує систему морально-ціннісних орієнтацій та наближає процес освіти й виховання до реального життя» [44, с. 60-64].

Серед ключових понять нашого дослідження особливе значення мають висновки Г.Бойко, який виділяє два напрями в освітньо-виховній роботі – позакласний та позашкільний. За її думкою, позакласна робота це різноманітна діяльність педагогічного колективу школи в позаурочний час, спрямована на задоволення інтересів і запитів більшості учнів, тоді як позашкільна – це освітньо-виховна робота закладів позашкільної освіти для дітей та юнацтва [74, с. 202-209].

Однак ми не поділяємо точку зору Г.Бойко, оскільки цей підхід, на наш погляд, порушує встановлену термінологічну систему сучасної педагогічної науки та освітньої практики, де вживаються поняття «позаурочна», «позакласна» і «позашкільна навчально-виховна робота». Ми підтримуємо погляд Г. Пустовіта і Т. Суценко, які вважають, що «позашкільна освіта не є доповненням до шкільної, а самостійним, самоцінним видом освіти, який ніколи не може бути

замінений жодною школою, оскільки якісна шкільна освіта розширює спектр освітніх інтересів та потреб особистості» [55, с. 120-129].

У цьому контексті Г.Пустовіт відзначає, що позашкільна освіта є гнучкою та пластичною структурою, спроможною швидко реагувати на змінні соціокультурні та освітні потреби дітей, враховуючи їхні індивідуальні потреби та здібності. Відсутність примусу та свобода вибору занять роблять заклад позашкільної освіти привабливим для дітей різного віку [55, с.120-129].

Позакласна робота, організована на добровільних засадах учнівської діяльності, що націлена на розширення та поглиблення їхніх знань, умінь і навичок, розвиток самостійності, творчих здібностей та інтересу до навчання позаурочно, ґрунтується на індивідуальних уподобаннях та бажаннях дітей та має бути захопливою для учнів, враховуючи їхні потреби та запити тощо. Основна особливість позакласної роботи полягає в тому, що її зміст виходить за межі шкільної програми. Позакласна робота сприяє розвитку мислення молодших школярів, формує у них повагу до праці та почуття відповідальності за доручену справу, сприяє дисциплінованості, ініціативності та творчості. Найважливішою умовою організації позакласної роботи виступає роль вчителя-керівника. Завдання вчителя полягає в тому, щоб стимулювати в дітей стійкий інтерес до залучення різноманітними видами діяльності. Щоб зацікавити молодших школярів, вчитель повинен бути готовий до організації визначеного виду діяльності [20].

М. Фіцула визначає позакласну роботу як різноманітну освітню і виховну діяльність, спрямовану на задоволення інтересів і запитів дітей, яку вона організовує разом з учнями в позаурочний час у колективі школи [70].

Існують такі форми позакласної роботи: індивідуальна, групова і масова [24, с. 297]. У процесі організації індивідуальної позакласної роботи класовод, враховуючи інтереси молодших школярів, спочатку планує індивідуальні завдання для окремих учнів, потім об'єднує їх у тимчасові групи відповідно до виявлених інтересів. Основою організації всіх позакласних заходів є гурткова робота, яка об'єднує індивідуальну творчість кожного учня з колективною. Її слід

організовувати з метою виховання почуття моральності, колективізму й відповідальності за доручену справу, дотримуючись чіткої програми, розробленої вчителем.

До масових позакласних занять відносяться ранки, виставки робіт учнів, туристичні походи і т. д. Ці форми роботи проводяться відповідно до типових програм для загальноосвітніх шкіл, а також за програмами, розробленими окремими педагогами.

Позакласна робота формує додаткові знання, вміння й навички в дітей, забезпечуючи їх інтелектуальний, моральний, духовний та фізичний розвиток, готуючи до активної професійної та громадської діяльності, створюючи умови для розвитку та організації змістовного дозвілля, відповідного інтересам, здібностям, талантам, обдаруванням і стану здоров'я дітей молодшого шкільного віку. Для успішності організації позакласної роботи її слід систематично планувати, враховуючи передбачені результати виховного впливу. Це дозволяє керувати процесом виховання, координувати всі виховні впливи, поглиблювати й розширювати їхні цілі та завдання.

Важливу роль у вихованні молодших школярів, розширенні та поглибленні їхніх знань, формуванні моральної поведінки відіграє позакласна робота. Позакласно-виховний педагогічний процес не можна ідентифікувати з навчальним. Він не ставить за мету опрацювати державний стандарт загальної освіти. Його логічно розглядати в контексті соціальної комунікації та як процес соціально-педагогічної взаємодії, де важливу роль відіграють явища емпатії, атракції, рефлексивної саморегуляції та інші.

Отже, визначивши сутність основних термінів нашого дослідження, можна зазначити, що позакласна виховна робота відіграє ключову роль у моральному вихованні молодших школярів, її значущість посилюється завдяки вихованню творчої обдарованості та індивідуальності, створюючи оптимальні умови для формування моральної поведінки учнів під час позакласної діяльності.

Підбиваючи підсумки, можна визначити, що правильно організована позакласна робота з морального виховання у школярів відкриває можливість

ознайомлення дитини з основними нормами моралі, її принципами та категоріями. Цей підхід дозволяє зрозуміти сутність і зміст моральних дій, сприяє формуванню переконань, пов'язаних з емоційним ставленням людини до своєї поведінки і взаємин з іншими. Важливо виховувати емоційний стан, який виявляється у радості, захопленні, здивуванні, стражданні, гніві та соромі. Позакласна робота з морального виховання також сприяє успішному вирішенню проблем підвищення якості моральних знань, готує учнів до активної практичної діяльності, розширює їхній кругозір і сприяє формуванню моральної поведінки особистості.

Отже, вирішення завдань, пов'язаних із формуванням морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у ході позакласної виховної роботи, представляє собою актуальне питання в теоретичному психолого-педагогічному контексті. Реалізація цих завдань на практиці спрямована на досягнення ефективності процесів морального розвитку та, важливіше, формування морального становлення у зростаючої особистості. Ключовим аспектом цього процесу є виховання сформованості морально-ціннісних орієнтацій, які є основою культури моральної поведінки.

Висновки до першого розділу

Проведений аналіз педагогічної теорії та практики в освітньо-виховному процесі підтвердив, що незважаючи на значний обсяг досліджень, присвячених проблемі моральної поведінки розвиваючої особистості, більшість з них обмежується вирішенням цього питання в рамках освітньо-виховного процесу середніх навчальних закладів. У той час як практичні дослідження, що стосуються формування моральної поведінки молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи, спрямовані на визначення та розкриття теоретичних підходів до структури і методики формування вивченого феномена, а також на встановлення

педагогічних умов для їх практичної реалізації у контексті позакласної виховної діяльності.

Описана теоретична основа дослідження включає в себе концепції, які витікають із положень філософії, психології та педагогіки щодо моралі, моральності та моральних цінностей. Також розглядаються підходи, такі як особистісно орієнтований, гуманістичний і системний, які використовуються у формуванні моральної поведінки молодших школярів. Важливими аспектами є врахування вікових особливостей учнів та застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії учнівсько-педагогічного колективу в рамках позакласної виховної роботи, що вважається ключовим у формуванні моральної поведінки молодших школярів.

Дефініції та опис теоретичних концепцій проведеного дослідження визначаються через актуалізацію проблеми формування моральної поведінки та орієнтацій розвиваючою особистості. Аналіз також базується на вихованні морально доцільної поведінки та вчинків, що ґрунтується на філософських поглядах мислителів минулих епох. Велика увага приділяється науковому аналізу розвитку та становлення української філософської школи як в минулому, так і в сучасності.

Аналіз вказує на перевагу молодшого шкільного віку на етапі формування моральної свідомості, яка проявляється у доморальному розвитку. В цьому контексті характерною рисою молодшого школяра є слухняність, що базується на страху перед покаранням, а не на свідомому підпорядкуванні моральним нормам через зрозуміння. Важливо відзначити, що на цьому етапі дитина ознайомлюється не тільки з сутністю моральних категорій, але й навчається оцінювати їх у контексті своїх та дій оточуючих.

Процес формування моральних норм у молодших школярів може приймати різні форми і використовувати різні методи та прийоми. Ефективне формування досліджуваного феномена досягається в тому випадку, якщо діяльність педагогічного колективу навчального закладу має систематичний характер, з

визначеною виховною метою та відповідним змістом позакласної виховної роботи.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

2.1. Стан сформованості моральної поведінки в учнів початкової школи

З метою дослідження стану сформованості у молодших школярів моральної поведінки нами було проведено констатувальний експеримент. Експериментальною базою дослідження було обрано Хотинський опорно-академічний ліцей. У дослідженні взяли участь 60 молодших школярів.

Метою констатувального експерименту було визначити рівень сформованості моральних норм поведінки у молодших школярів. Були поставлені такі завдання:

- 1) визначити критерії сформованості моральних норм поведінки у молодших школярів;
- 2) дібрати діагностичний методичний інструментарій;
- 3) виявити рівень сформованості моральних норм поведінки у молодших школярів.

Вивчення психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дозволило виділити критерії сформованості моральних норм поведінки у молодших школярів:

- 1) когнітивний;
- 2) емоційно-ціннісний;
- 3) поведінковий.

У таблиці 1.1. подано критерії та показники сформованості моральних норм поведінки молодших школярів.

Таблиця 1.1.

**Критерії та показники сформованості моральних норм поведінки
молодших школярів**

Критерії	Показники	Діагностичні методики
1. Когнітивний критерій	<p>1. Рівні знання моральних норм поведінки.</p> <p>2. Ця методика визначає ставлення школярів до моральних норм, що визначають деякі моральні якості, такі як самокритичність, чесність, справедливість, самостійність. Методика визначає рівень готовності дитини слідувати прийнятим у суспільстві нормам і правилам наказу.</p>	<p>Методика «Що добре і що є погано»</p> <p>Методика «Закінчи пропозицію»</p>
2. Емоційно ціннісний критерій	<p>1. Необхідність дотримання моральних норм поведінки в суспільстві та природі.</p> <p>2. Прояв емоційно-ціннісного ставлення до дотримання моральних норм у ситуаціях морального вибору.</p> <p>3. Вивчення гуманного ставлення учнів, їх доброзичливості та чуйності. Результати визначають рівні сформованості прояви соціальних емоцій та їх впливом геть поведінка дітей.</p>	<p>Тест «Ставлення до моральним нормам поведінки»</p> <p>Методика «Незакінчена розповідь»</p>

3. Поведінковий критерій	<p>1. Здатність дати оцінку своїй поведінці та поведінці оточуючих з точки зору дотримання моральних норм поведінки.</p> <p>2. Наявність практичного досвіду готовності дотримуватись прийнятих моральних норм і правил поведінки.</p> <p>3. Ступінь самостійності морального вибору при вирішенні проблем, керуючись прийнятими в суспільстві моральними нормами поведінки.</p>	Методика «Діагностика ставлення до життєвих цінностей»
--------------------------	--	--

Для дослідження рівня сформованості моральної поведінки у молодших школярів за когнітивним критерієм ми застосували методику «Що таке добре і що таке погано», яка включала 8 питань. Опираючись на власний досвід, молодшому школяру необхідно було вибрати один варіант відповіді із запропонованих. Наведемо приклади запитань:

1. Що робитимеш, якщо побачиш, що твій друг насмітив на вулиці, кидає на землю фантики від цукерок?

- А. Зроблю зауваження та допоможу прибрати.
- В. Я зроблю зауваження і почекаю, поки він все прибере.
- В. Розкажу вчителю і нехай він змусить його прибрати.

2. Ти взяв у друга книгу і порвав її, як ти зробиш?

- А. Відремонтую книгу чи попрошу своїх батьків купити нову.
- Б. Не знаю.
- Б. Тихо віддам, щоб не помітили.

3. Чи часто ти поступаєшся місцем в автобусі літній людині чи жінці?

- А. Часто.
- Б. Іноді.

В. Майже ніколи.

4. *Як ти вчиниш, якщо в шкільній їдальні, якщо під час їжі розлив суп і накришив на столі?*

А. Вибачусь і приберу за собою.

Б. Не знаю.

В. Нічого робити не буду, є ж прибиральниця.

Рівень знань моральних норм поведінки у молодших школярів визначався за такою схемою: за кожен обрану відповідь «А» учень отримував 2 бали, за відповідь «Б» – 1 бал, за відповідь «В» – 0 балів. Далі ми підсумовували бали за всі відповіді.

Отриманий загальний бал визначав рівень знань моральних норм поведінки молодших школярів:

1. *Високий рівень (12-16 балів):* учні відрізняються наявністю високих пізнавальних мотивів, спрямованістю особистості на потреби інших людей. У них часто спостерігається відмова від власних інтересів на користь інтересів інших, які потребують допомоги. Вони чітко дотримуються всіх вказівок вчителя, сумлінні та відповідальні, сильно переживають, якщо одержують незадовільні оцінки чи зауваження педагога. Прагнуть робити моральні вчинки і спонукають інших. Намагаються приймати рішення відповідно до моральних норм.

2. *Середній рівень (6-11 балів):* такі діти досить благополучно почуваються у школі, проте вони найчастіше прагнуть реалізації власних інтересів з урахуванням інтересів інших. Їм характерне прагнення міжособистісної комфортності і збереження добрих відносин. Пізнавальні мотиви таких дітей сформовані меншою мірою. Намагаються робити вчинки на основі моральних норм, знають моральні якості школярів.

3. *Низький рівень (0-5 балів):* школярі відвідують школу неохоче, прагнуть реалізації власних інтересів без урахування інтересів інших, воліють уникати відповідальності, моральні норми засвоюють насилу і немає бажання слідувати їм відчують проблеми у спілкуванні з однокласниками, взаєминах з учителем.

Наступна методика виявлення рівня сформованості моральної поведінки

молодших школярів «Закінчи пропозицію» Н.Є. Богуславської.

Ця методика визначає ставлення школярів до моральних норм, що визначають деякі моральні якості, такі як самокритичність, чесність, справедливість, самостійність. Методика визначає рівень готовності дитини слідувати прийнятим у суспільстві норми і правила наказу.

Ми також виявили три основні рівні сформованості відносин до моральних норм:

- високий рівень: діти обґрунтовують свій вибір відповідно до моральних установок; демонструють неситуативні стійкі форми поведінки, готовність до самостійної практичної дії морального характеру, адекватно оцінюють власну поведінку та поведінку оточуючих, готові до дотримання моральних норм, прийнятих у суспільстві.
- середній рівень: форма поведінки в дітей з віком може залежати від ситуації, оцінки власної поведінки та поведінки оточуючих, загалом адекватні, ставлення до моральних норм ще недостатньо стійке, тому завжди виявляють готовність вступати відповідно до прийнятих у суспільстві моральних норм і моральним орієнтирам.
- низький рівень: діти не мають чітких моральних орієнтирів, школярі не прагнуть чинити морально чи вважають це за потрібне. Відносини до моральних норм нестійкі, пасивні. Неправильно оцінюють свої вчинки та вчинки оточуючих. Не готові чинити відповідно до моральних норм і моральних орієнтирів, прийнятих у суспільстві.

Після проведення методики «Закінчи пропозицію» ми виявили, що у класі середній рівень сформованості готовності дитини дотримуватися моральних норм. Середній рівень у 43,5%, учнів, які мають моральні орієнтири існують, але ставлення до моральних норм ще недостатньо стійке. У 5 учнів – 21,7% низький рівень, що говорить про те, що ці діти не мають жодних чітких моральних орієнтирів і не готові чинити відповідно до моральних установок у суспільстві. 34,8% мають високий рівень моральної вихованості, такі діти надходять,

дотримуючись моральних норм, прийнятих у суспільстві.

Таким чином, у ході дослідження рівня сформованості моральних норм поведінки у молодших школярів за когнітивним критерієм ми отримали такі результати: 58% молодших школярів – високий рівень, 36% – середній та 22% – низький.

Для дослідження рівня сформованості моральної поведінки у молодших школярів за емоційно-ціннісним критерієм ми застосували тест «Ставлення до моральних норм поведінки», який містив опис шести різних життєвих ситуацій. Із запропонованих варіантів відповіді пропонувалося вибрати той, який збігається з точкою зору учня початкової школи. Наведемо приклади життєвих ситуацій:

1. Ви стали свідком того, як одна людина незаслужено образила іншу. Як ви вчините?

- А. Вимагаєте від кривдника вибачень на адресу потерпілого.
- Б. Розберетеся в причинах конфлікту і досягнете його усунення.
- В. Виразить співчуття тому, кого образили.
- Г. Вдасте, що вас це не стосується.

2. Вам дали доручення, яке вам не до душі, але його виконання терміново необхідне колективу. Як ви вчините?

- А. Добросовісно виконайте доручення.
- Б. Залучите до виконання доручення товаришів.
- В. Попросіть дати вам інше, цікавіше для вас доручення.
- Г. Знайдете привід відмовити.

3. Випадково, не бажаючи того, ви завдали невеликої шкоди або завдали зло іншому людині. Як ви вчините?

- А. Зробите все можливе для усунення зла, шкоди.
- Б. Вибачитесь, поясните потерпілому, що ви цього не хотіли
- В. Намагайтеся, щоб ніхто не помітив заподіяної вами шкоди, робіть вигляд, що ви не винні.
- Г. Зваліть вину на того, хто постраждав: нехай не лізе, сам винен.

Ставлення до моральних норм поведінки в молодших школярів визначалося

за вибраними варіантами відповідей. Якщо відповіді містили більшість варіантів «А», то це свідчить про стійке, позитивне ставлення до відповідної моральної норми (високий рівень); якщо «Б» — позитивне ставлення, але недостатньо стійке, можливі компроміси (середній рівень); якщо «В» – відношення нейтральне та недостатньо стійке (низький рівень); якщо «Г» – ставлення негативне, нестійке (низький рівень). У результаті дослідження рівня сформованості моральних норм поведінки у молодших школярів за емоційно-ціннісним критерієм отримано такі дані: середній рівень сформованості моральних норм поведінки мають 58% молодших школярів, високий рівень – 22%, низький – 20%.

Також нами було використано діагностична методика «Незакінчена розповідь».

Методика «Незакінчена розповідь» спрямована на вивчення гуманного ставлення учнів, їх доброзичливості та чуйності. Результати визначають рівні сформованості проявів соціальних емоцій та їх впливом на поведінку дітей.

Високий рівень визначає прагнення прояву доброзичливого ставлення у всіх ситуаціях за власним бажанням, прояви чуйності та турботи, співчуття до однолітків, знайомих, родичів та всього навколишнього світу.

Середній рівень визначає, що діти виявляють прагнення доброзичливого ставлення не в усіх ситуаціях, готові вдатися до допомоги дорослих, по відношенню до однолітків можуть виявляти почуття жадібності, чітко виражене почуття відповідальності, але інколи намагаються покласти цю відповідальність на інших, піклуються без особливої радості, а тому що так потрібно, виявляють переживання за товаришів, знайомих і родичів.

Низький рівень визначає, що, діти не усвідомлюють мотивів своєї поведінки, не виявляють прагнення доброзичливості. Школярі недоброзичливі, виявляють зле ставлення до однолітків, не усвідомлюють необхідності надання допомоги іншим, виявляють почуття жадібності, відсутній вияв турботи, не здатні радіти та співпереживати за товаришів, знайомих та родичів.

У ході проведення діагностики ми отримали такі результати: високий рівень прояву доброзичливого ставлення виявився у 21,7% учнів. Це говорить про

те, що учні усвідомлюють мотиви своєї поведінки, вони доброзичливі, виявляють турботу і чуйність до оточуючих, надають допомогу і нічого не вимагають натомість, співпереживають чи тішаться своїм близьким тощо; середній рівень виявився у 60,9% учнів. Такі учні завжди намагаються підтримати у скрутній ситуації, але іноді вдаються до допомоги з боку дорослих, не завжди готові покласти на себе відповідальність за тварин, виявляють турботу та співчуття не завжди, а лише тому, що так потрібно; низький рівень сформованості соціальних емоцій виявлено у 17,4% опитуваних. Такі учні недоброзичливі до оточуючих, не готові надавати допомогу близьким і тваринам, не здатні радіти і переживати інших.

Таким чином, можна зробити висновок, що усвідомлюють мотиви свого Поводження не всі учні, а лише 21, 7%. Дітям, що залишилися 78,3% педагог повинен допомогти у формуванні мотивів поведінки для формування вони морального поведінки.

Для дослідження рівня сформованості моральної поведінки у молодших школярів за поведінковим критерієм нами застосована методика «Діагностика ставлення до життєвих цінностей», яка включала 10 тверджень (бажань). Молодший школяр мав вибрати 5 цінних для нього тверджень. Наведемо приклади:

1. Бути людиною, яку люблять.
2. Мати багато грошей.
3. Мати найсучасніший комп'ютер.
4. Мати вірного друга.
5. Мені важливе здоров'я батьків.
6. Мати можливість багатьма командувати.
7. Мати багато слуг та ними розпоряджатися.
8. Мати добре серце.
9. Вміти співчувати та допомагати іншим людям.
10. Мати те, чого в інших ніколи не буде.

Виявлення ставлення до моральних норм поведінки у молодших школярів

через ставлення до життєвих цінностей визначалося за обраними учнями варіантами відповідей, з яких п'ять негативних (2, 3, 6, 7, 10), п'ять позитивних (1, 4, 5, 8, 9). Вибір молодшим школярем усіх п'яти позитивних варіантів відповідей свідчив про високий рівень сформованості ставлення до життєвих цінностей, 3-4 варіанти відповіді – про середній рівень, 1-2 варіантів відповіді – про низький рівень.

У результаті дослідження рівня сформованості моральної поведінки у молодших школярів за поведінковим критерієм отримано такі дані: 48% молодших школярів мають середній рівень сформованості моральних норм поведінки, 30% мають високий рівень і 22% – низький.

Отримані результати ми узагальнили за трьома критеріями та визначили рівень сформованості моральних норм поведінки у молодших школярів на констатувальному етапі експерименту (табл. 1.2.).

З таблиці 1.2. видно, що у більшості молодших школярів (58%) середній рівень сформованості моральних норм поведінки, у 36% – високий, у 22% – низький.

Таблиця 1.2.

**Результати діагностики рівня сформованості у молодших школярів
моральної поведінки
(на прикладі одно класу)**

№ н/п	Ім'я	Критерії			Рівень сформованості моральних норм поведінки
		Когнітивний	Емоційно ціннісний	Поведінковий	
1.	Андрій	У	С	С	Середній
2.	Роман	У	С	С	Середній
3.	Микита.	С	С	У	Середній
4.	Маргарита	У	У	С	Високий
5.	Євгенія	Н	Н	С	Низький
6.	Олександра	Н	С	Н	Низький
7.	Іван	У	У	С	Високий
8.	Марія	У	С	С	Середній
9.	Іван	С	С	У	Середній
10.	Ігор	Н	Н	Н	Короткий
11.	Єлизавета	С	С	У	Середній
12.	Руслан	У	У	У	Високий
13.	Дар'я	С	С	Н	Середній
14.	Іван	У	С	С	Середній
15.	Анастасія	У	Н	У	Високий
16.	Микита	С	С	Н	Середній
17.	Камілла	С	С	Н	Середній
18.	Дмитро	Н	Н	С	Низький
19.	Ангеліна	У	У	Н	Високий
20.	Ілля	У	С	У	Високий

Порівняння отриманих даних за кожним із критеріїв сформованості моральної поведінки в молодших школярів показало, що вищі результати було виявлено за когнітивним критерієм, а найнижчі за поведінковим. Отже, можна дійти невтішного висновку, більшість молодших школярів мають достатній обсяг знань моральних норм поведінки, мотивацію до дотримання у процесі життєдіяльності, ціннісне ставлення до людей, але не можуть застосувати моральні норми поведінки в окремих життєвих ситуаціях, часто не можуть оцінити свою поведінку і поведінку оточуючих з погляду моральних норм.

Тому педагогу необхідно проводити заходи, створені задля формування моральних норм, цінностей та якостей. Педагог повинен підібрати вправи, створені задля ситуації морального вибору, прийняття правильного рішення, створення ситуації успіху, обговорювати життєві ситуації та вчинки літературних героїв, тощо. Необхідно забезпечити включення дітей у колективну творчу діяльність, класний годинник та позаурочні заняття морального змісту; проводити спостереження, бесіди, виховні заходи у позаурочній діяльності з метою безпосереднього педагогічного впливу на уявлення дітей про моральні цінності та норми поведінки.

Аналізуючи результати щодо сформованості моральної поведінки в учнів початкової школи, можна визначити кілька перспектив та напрямків подальшої роботи:

1. *Індивідуалізація підходу.* Розглядаючи розбіжності у рівні сформованості моральних якостей, важливо впроваджувати індивідуальні підходи до розвитку моральної поведінки. Для цього можна використовувати диференційовані методи навчання та індивідуальне консультування.
2. *Співпраця з сім'ями.* Співпраця з батьками грає ключову роль у формуванні моральних цінностей учнів. Важливо створити ефективні механізми взаємодії з сім'ями, організовувати батьківські збори та тренінги з питань виховання.
3. *Розширення освітніх програм.* Враховуючи сучасні виклики та зміни в суспільстві, слід розширювати освітні програми з морального виховання. Вони повинні включати актуальні теми, такі як цифрова етика, толерантність та інші аспекти сучасного морального розвитку.
4. *Психологічна підтримка.* Забезпечення психологічної підтримки учнів є важливою складовою розвитку моральної поведінки. Створення системи психологічної підтримки, консультування та тренінги з розвитку емоційної і соціальної компетентності може сприяти узгодженому особистісному зростанню.
5. *Моніторинг та оцінка.* Важливо впроваджувати систему моніторингу та

оцінки рівня моральної сформованості учнів. Це дозволяє вчасно виявляти проблеми та успіхи, а також адаптувати педагогічні стратегії відповідно до потреб груп та окремих учнів.

Загальна перспектива полягає в системному підході до розвитку моральної поведінки учнів, об'єднуючи зусилля вчителів, батьків, психологів та інших фахівців. Це сприятиме формуванню гармонійної та відповідальної особистості в майбутньому.

Молодший шкільний вік – це важливий період у житті, коли діти починають займатися соціально значущою і суспільно оцінюваною діяльністю. Основне завдання педагога сприяти формуванню моральної поведінки учнів. Тому необхідно організувати діяльність молодших школярів, спрямовану на формування досвіду правильних моральних відносин, проводити спеціальні заходи щодо відпрацювання навичок моральної поведінки.

2.1. Провідні доміанти формування моральної поведінки молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи

Аналіз теоретичних підстав і практики виховної роботи в початковій школі свідчить про необхідність переходу до гуманістичної (культурологічної) парадигми для Нової української школи. Ця парадигма повинна бути цілісною у своєму змісті та теоретико-прикладними напрямками реалізації позакласної виховної роботи. Важливим аспектом цього підходу є його спрямування на самоактуалізацію та самодетермінацію особистості молодшого школяра, акцентуючи ціннісно-орієнтований підхід.

У контексті реформування освітнього простору держави, такий підхід повинен забезпечити ефективне формування моральної поведінки, базованої на особистісних потребах, мотивах, бажаннях, інтересах, переконаннях та сформованих ідеалах. За думкою В. Кременя, в сучасних умовах «завдання

формування нової освітньої парадигми полягає в цілісному сприйнятті процесів, що відбуваються» [29, с.323-325].

Суть нової парадигми полягає в тому, щоб враховувати не лише можливості раціональної сфери, а й елементи «Я», такі як почуття, віра, духовність. Якщо освітня система має сприяти створенню цілісної та креативної особистості, яка є необхідною для «суспільства знань», вона повинна більше звертати увагу на досягнення сучасних концепцій самоорганізації.

Розглядаючи культурологічну парадигму Нової української школи, ми приходимо до висновку, що її корінням і відображенням в часі є педагогічна спадщина В. Сухомлинського. Він вкладав великий акцент на виховання дитини не лише під час уроків, але й поза ними. Враховуючи це, він особливу увагу приділяв створенню сприятливих умов для залучення учнів до додаткових занять у різних гуртках, спортивних секціях, шкільному хорі чи оркестрі, а також до практичної роботи на навчально-дослідних ділянках, шкільному саду та природі [62, с.3-7].

За переконанням педагога, такі види діяльності учнів створювали оптимальні умови для задоволення їхніх інтересів, освітніх потреб та бажань, сприяли реалізації їхнього потенціалу та зміцнювали віру в власні сили. Важливою складовою підходу В.Сухомлинського була ідея, що «друга половина дня має бути вільним часом учня», під час якого вони можуть читати, брати участь у науково-предметних гуртках, працювати серед природи та спостерігати за явищами навколишнього світу [66, с.3-7].

Спираючись на погляди В.Сухомлинського, вчитель повинен визначити зміст, мету та завдання, а також ефективно організувати вільний час учнів. Серед пріоритетних завдань позакласної роботи, які він визначав, були розширення знань учнів, формування інтересу до різних галузей науки та спорту, виявлення та розвиток індивідуальних творчих здібностей, організація культурного дозвілля та відпочинку, а також усвідомлені розваги за межами навчального процесу [66, с.3-7].

Отже, В. Сухомлинський розглядав школу як місце, де дитина повинна відчувати щастя в повноті свого духовного життя, насолоджуватися радістю власної діяльності та творчості. Його підхід до шкільного середовища був діалектичним, виходячи з концепції неординарної «школи під голубим небом», яка сприяє природному та емоційно-конкретному сприйняттю світу. Він підкреслював роль школи як джерела духовності, культури та місця для раннього прилучення до моральних цінностей, а також як місця для вирішення суперечностей, конфліктів і ідейних зіткнень.

Отже, висновок полягає в тому, що педагогічно орієнтована позакласна виховна робота з молодшими школярами є альтернативою їх неорганізованому дозвіллю. Результати визначення та обґрунтування теоретичних засад, а також аналізу практики виховної роботи в початкових школах підтверджують, що існують ефективні наукові підходи до організації такої роботи та можна характеризувати їх сутнісні ознаки. Поєднання цих підходів у системній реалізації позакласної виховної роботи в початкових школах, спрямованої на формування моральної поведінки учнів, є ключовою домінантою в формуванні досліджуваного феномена.

Серед підходів, що визначають організацію освітньо-виховного процесу в початкових школах, виділяється *особистісно орієнтований підхід*. Його суть полягає в створенні ефективних гуманістично спрямованих умов, які сприяють будові особистісної траєкторії молодших школярів, враховуючи вплив вчителів та їхню самостійність. Основою цього підходу є формування моральної поведінки як визначального фактора, що визначає спрямування, інтенсивність та результативність їхніх вчинків та діяльності, відповідності суспільним моральним нормам і правилам.

Аналіз результатів дозволяє зробити висновок, що такий підхід ефективно сприяє не лише формуванню інтелектуальної частини життєдіяльності учнів, але й збагаченню морально-духовної складової. Це визначається як первинне джерело та основна динамічна сила морально орієнтованих вчинків і діяльності молодших школярів у соціальному оточенні.

Отже, рівень розвиненості моральності відображає ступінь сформованості моральної поведінки молодших школярів, вказує на рівень їх соціальної активності та моральної відповідальності за власні дії у ближньому оточенні. Ця морально орієнтована життєдіяльність має позитивну динаміку завдяки створенню в закладах початкової освіти особистісно орієнтованих морально-ціннісних «ситуацій особистісної моральної дії» та «ситуацій особистісних вчинків з розв'язання морально орієнтованих проблем» під час позакласної виховної роботи.

Ключовим елементом у формуванні морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів через позакласну виховну роботу є створення «ситуацій особистісного морального успіху» всередині цього процесу. Ці ситуації сприяють відчуттю молодшими школярами успіху і задоволення від їхніх досягнень.

Ще одним важливим аспектом використання таких ситуацій є створення умов для усвідомлення молодшими школярами того, що результативність їхніх морально орієнтованих дій і поведінки впливає на розв'язання життєво важливих проблем, що стосуються їхнього оточення чи суспільства в цілому, відповідно до моральних норм громади.

Отже, в уявленні молодших школярів відбувається самопобудова їхнього власного життєвого проекту, що відбувається відповідно до їх вікових та індивідуальних можливостей, завдяки сформованим морально-ціннісним орієнтаціям на життєву самовизначеність, самоорганізацію, самовдосконалення та саморозвиток.

Отже, можна зазначити, що основа особистісно орієнтованого підходу до побудови змісту позакласної виховної роботи, з урахуванням її специфіки та акценту на формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів, відповідає соціальному замовленню держави для закладів початкової освіти. Це базується на «особистісних замовленнях дітей і їхніх батьків, які постійно розвиваються і варіюються», і виявляється ефективним при умові розроблення «педагогічних методик та технологій, які максимально сприяють дітям у

розумінні і самореалізації у складній морально-орієнтованій соціокультурній ситуації».

Ціннісно-мотиваційний підхід, спрямований на створення у молодших школярів системи загальнолюдських та особистісно вивірених морально-духовних цінностей та позитивних мотивацій, спрямованих на досягнення особисто визначених цілей у всій їх багатоманітності та соціальній значущості, є важливою умовою формування моральної поведінки у молодших школярів під час позакласної виховної роботи. Результативність цього процесу, як підтверджують дослідження, залежить від розуміння та усвідомлення вчителем психологічної закономірності, згідно з якою внутрішні психічні і розумові процеси завжди виявляються у зовнішніх вчинках, поведінці та діяльності молодших школярів.

Компетентнісний підхід, який враховує спроможність молодших школярів усвідомлювати та засвоювати системні знання морально-ціннісного характеру, формує чіткі уявлення про моральні норми та правила суспільства, розвиває у них уміння та навички застосування цих знань у власних вчинках та діяльності. Застосування цього підходу у позакласній виховній роботі дозволяє молодшим школярам ефективно долати життєві труднощі та розв'язувати проблеми, використовуючи сформовані особистісні морально-ціннісні орієнтації не лише в навчальному середовищі, але й у суспільстві в цілому. Зокрема, це включає розвиток навичок партнерської взаємодії і співпраці з однолітками, старшими учнями, вчителями та батьками, які є важливою частиною екстраполяції морально-ціннісних орієнтацій на ці взаємодії і процеси.

Діяльнісний підхід, у контексті нашого дослідження, спрямований на створення комфортних умов для практичної, як індивідуальної, так і соціально значущої, морально орієнтованої діяльності. За твердженням Т.Цвеліха, це є фундаментом морального і духовного розвитку молодшого школяра, сприяючи формуванню його як майбутнього соціально активного та відповідального члена суспільства [75, с. 96-106]. Тому в рамках цього підходу надається особливе значення практичним навичкам, пов'язаним із застосуванням отриманих

молодшими школярами морально-орієнтованих знань. Це включає визначення напрямків та оцінку власних вчинків, поведінки і діяльності в їхньому найближчому соціумі. Ці результати розглядаються як заключний етап у формуванні учнями початкових шкіл стійкого морально-орієнтованого досвіду у суб'єкт-суб'єктній взаємодії в різних вікових та гендерних групах і в суспільстві в цілому.

Особливий акцент у цьому напрямі роботи приділяється формуванню «поведінково-комунікативних умінь і навичок, які забезпечують ефективне взаємодію дитини в різних соціально-психологічних групах та ситуаціях спілкування». Соціально-адаптаційний підхід у процесі формування моральної поведінки молодших школярів через позакласну виховну роботу спрямований на їх адаптацію до викликів і загроз сучасного суспільства. Цим процесам лежать в основі сформовані самооцінні судження щодо відповідності результатів власних дій, поведінки і діяльності моральним нормам і правилам суспільства, ефективності чи неефективності використання індивідуальних морально-ціннісних орієнтацій як рушійних чинників морально-орієнтованої поведінки особистості.

Такий підхід, на наш погляд, створює передумови для визначення та осмислення власних особистісних якостей та характеристик, тобто власного «Я» в світі, а також відповідність його моральним цінностям суспільства [74, с. 258-265]. Зважаючи на результати аналізу теорії та практики виховної роботи в початкових школах, використання соціально-адаптаційного підходу у організації та реалізації позакласної виховної роботи допомагає молодшим школярам адаптуватися до викликів і загроз соціального оточення, розвиваючи їх уміння аналізувати та коригувати свої дії і поведінку. Це, в свою чергу, дозволяє втілити необхідні, на наш погляд, знання та відповідні навички їх застосування, що відображає сформовану в молодших школярів моральну поведінку.

Отже, ключовими в цьому контексті є соціальні знання, які дозволяють ефективно оцінювати різноманітні життєві ситуації та соціальні впливи, і, відповідно, приймати вірні рішення стосовно власної поведінки та активності у

власному соціальному оточенні. У рамках освітньо-виховного процесу в початкових школах важливу роль відіграють також набуті вербальні знання, які сприяють усвідомленню, освоєнню та подальшому застосуванню цих знань у вивченні ближчого оточення – як соціального, так і природного.

Однак, за висновками Н. Скрипник, наявність таких попередніх знань, сформованих умінь та практичних навичок у навчально-пізнавальному і морально-орієнтованому спілкуванні в колективі, не матиме вагомості, якщо молодший школяр не опанує навичок організації комунікації з однолітками, різновіковими групами та дорослими на основі здобутих знань з комунікації у внутрішньому колективі закладу початкової освіти. Це стає особливо важливим у контексті організації різноманітних форм суб'єкт-суб'єктної взаємодії, таких як гуртки, секції, загони, малі творчі колективи – як провідних форм позакласної виховної роботи.

За результатами нашого дослідження такі знання дозволяють виробити елементи самооцінки та самосудження відносно власної особистості, дій та поведінки, а також їхніх наслідків у відповідності з усталеними моральними нормами та правилами суспільства. Відзначимо, що важливим є також твердження М.Ценко, яке говорить про те, що «моральні принципи і норми як напрямний зміст автентичної саморегуляції особистості створюють когнітивну базу її моральності та автентично-моральні принципи її спрямованості, які функціонально виражаються у впливі на дії, поведінку, вчинки та діяльність, а також на комунікацію особи як суб'єкта комунікації та на її індивідуальність» [73, с.370-373].

Отже, можна зазначити, що в сучасних умовах, коли впроваджується Концепція Нової української школи та змінюється освітньо-виховна парадигма, дозвілля молодших школярів у позакласній виховній діяльності стає важливим елементом, визначаючим їхній моральний розвиток. Спостерігається відмова від традиційного підходу до формування моральної поведінки учнів, де більший акцент робився на їхньому інтелектуальному розвитку. За словами І. Беха, «сучасна освітньо-виховна діяльність в основному спрямована на надання

додаткових освітніх послуг та розвиток специфічних навичок, зокрема, без урахування їхнього морального і духовного контексту [10, с.3-4].

З іншого боку, в останній десятиріччі виникає особлива актуальність самоорганізації, самодіяльності, самостановлення, саморозвитку та самоствердження молодших школярів, що стають ключовими елементами їхнього морального і соціального становлення. Особливий натиск робиться на самостійне формування моральної поведінки особистості. Результати виховної практики свідчать, що саме в сфері дозвілля виявляється значуща динаміка, стабільність та інтенсивність цих процесів. Тут створюються оптимальні умови для самостійної чи групової реалізації власних інтересів, освітніх потреб та бажань молодших школярів.

Сучасні тенденції в освітньо-виховному процесі, зокрема в рамках Концепції Нової української школи, підкреслюють значущість дозвілля та позакласної виховної роботи для морального і соціального становлення молодших школярів. Виділяється відмова від попереднього акценту на інтелектуальному розвитку на користь більш глибокого врахування моральних аспектів особистісного зростання.

Спостерігається зміщення фокусу від лише трансляції знань до формування в учнів моральних цінностей, самостійності, та соціальних навичок. Важливою виявляється роль дозвілля, яке стає ефективним простором для самостійного виявлення та реалізації особистих інтересів і цінностей.

Специфікація соціальних навичок та вмій, важливих для взаємодії в колективі, підкреслюється, а саме здатність до самооцінки і адаптації в різних соціальних групах та ситуаціях. Самоорганізація та самодіяльність розглядаються як ключові елементи морально-ціннісного становлення особистості молодшого школяра.

Таким чином, в сучасному контексті освіти велике значення має врахування морального і соціального аспекту у всіх сферах виховання, зокрема в дозвіллевій діяльності, що сприяє більш повному і глибокому становленню особистості молодшого школяра, формування його моральної поведінки.

2.3. Принци побудови змісту позакласної роботи з метою формування у молодших школярів моральної поведінки

Сучасні вимоги до формування моральної поведінки молодших школярів, зокрема в контексті теоретико-прикладних положень Концепції Нової української школи [25, с. 24], розглядаються нами як основні принципи виховання та відповідних їм форм і методів, що реалізуються у сфері позакласної виховної роботи в початковій школі.

В умовах Нової української школи принципи організації та здійснення позакласної виховної роботи, спрямованої на формування моральної поведінки молодших школярів, визначаються як основна складова цього процесу. За результатами аналізу теоретичних основ досліджуваної проблеми та практики виховної роботи в закладах початкової освіти, ми обґрунтували класифікацію принципів виховання, враховуючи специфіку їх реалізації в процесі формування моральної поведінки молодших школярів.

Теоретичну основу запропонованої класифікації складають історично визнані принципи культурної та природної відповідності Ф. Дістервега [15], принципи виховання В. Сухомлинського [66], принципи дитиноцентризму В.Кременя [27], принципи реалізації особистісно орієнтованого підходу в системі початкової освіти І. Беха [4] та формального і неформального підходів до здійснення виховання зростаючої особистості О. Савченко [58], принципи освіти та виховання в історико-педагогічному контексті О. Сухомлинської [63], принципи позашкільної освіти Г. Пустовіта [54].

Незважаючи на це, основний акцент у визначенні теоретичних засад надано принципам партнерства та принципам реалізації Державного стандарту початкової загальної освіти в умовах Нової української школи [19], які спрямовані на розбудову передового процесу виховання учнів у початковій школі та враховують «...збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації

навчання, застосування особистісного підходу, розвиток здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що, разом взяте, забезпечує психологічний комфорт і сприяє розкриттю творчих здібностей дітей» [19].

Отже, передбачається, що визначені принципи виховання створять умови для орієнтації змісту позакласної виховної роботи на реальні можливості ближчого соціального середовища в процесі формування моральної поведінки молодших школярів та їх готовності ефективно розв'язувати особисті життєві питання як самостійно, так і з підтримкою вчителів, батьків і однолітків.

Провідні положення Національної програми патріотичного виховання громадян в Україні також підтримують доцільність запропонованої класифікації, визначаючи, що «...сучасне виховання, порівняно з освітою у навчальних закладах, повинно відігравати передову роль, виступати як засіб відродження національної культури, протидії соціальній деградації та стимулювання моральних якостей, таких як совість, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива, відповідальність за власні вчинки та дії» [38].

У рамках висловленого В. Кременем «підкреслюється актуальність переосмислення принципу виховного навчання на користь принципу навчального виховання, де головною метою є формування особистості. Згідно з цим принципом, ефективність школи і вчителів визначається рівнем і стійкістю засвоєння учнями культури, моральності і соціальної зрілості, які виявляються в їхньому житті і діяльності, а також у поведінці, як у навчальному закладі, так і за його межами, в їхніх потребах, мотивації, індивідуальних здібностях і пізнавальних можливостях» [29, с. 418].

Принципів виховання не є сталими константами в теорії і практиці організації позакласної виховної роботи, спрямованої на формування моральної поведінки молодших школярів. Залежно від умов виховного середовища, які зазнають змін, принципи виховання можуть уточнюватись та вдосконалюватись. Це обставина визначала необхідність розробки теоретичних основ і визначення провідних принципів конструювання змісту позакласної виховної роботи з

формування моральної поведінки молодших школярів, як важливого компонента спрямованої дозвілєвої діяльності (Таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Класифікація принципів конструювання змісту позакласної виховної роботи з формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів

Традиційні принципи	Специфічні принципи
<i>Загальнопедагогічні принципи:</i> природовідповідності, культуровідповідності, дитиноцентризму	
добровільності і доступності	демократизації

науковості і системності	гуманізації
наступності й систематичності здійснення	самостійності та активності особистості як громадянин і патріот
варіативності й інтеграції	життєвої смислотворчої самодіяльності
практичної спрямованості	позитивної мотивації і наслідування
	технологізації

Отже, класифікація принципів формування моральної поведінки молодших школярів у рамках позакласної виховної роботи націлена на забезпечення їх єдності, водночас дозволяючи надавати цій діяльності динамічний та індивідуально спрямований характер для кожного учня, сприяючи формуванню ними громадянських та патріотичних цінностей.

Характеристики визначених нами принципів, як традиційних, так і специфічних, включають:

- **Принцип добровільності і доступності**, що дозволяє молодшим школярам вільний вибір участі у різноманітних формах позакласної виховної роботи, враховуючи їхні індивідуальні потреби та інтереси. Цей принцип сприяє доступності для самореалізації, духовного самовдосконалення та здобуття морально орієнтованих знань та навичок.

- **Принцип науковості і системності** гарантує побудову змісту позакласної виховної роботи як систематизованого процесу, спрямованого на засвоєння та вдосконалення морально орієнтованих знань, розвиток умінь і навичок для

їхнього застосування в практичній діяльності. Цей принцип також підтримує інтеграцію процесів освіти та виховання у межах позакласної роботи.

- **Принцип наступності й систематичності** виконання передбачає забезпечення єдності, удосконалення та конкретизації вже отриманих у початковій школі морально-орієнтованих знань. Цей принцип визначає послідовність та систематичність удосконалення цих знань через різні форми позакласної виховної роботи. Основа цього принципу полягає в використанні раніше вивчених знань, розвитку умінь і навичок у різних видах позакласної діяльності. Інтеграція навчальних та морально-орієнтованих знань направлена на створення цілісних концепцій активної життєдіяльності молодших школярів, які відображають їхні цінності та смисли в оточуючому соціумі.

- **Принцип варіативності й інтеграції** забезпечує можливість створення різноманітних інтегрованих освітньо-виховних програм для гуртків, секцій, клубів, факультативів, що сприяє самостійному вибору молодшими школярами інтегрованого морально-орієнтованого змісту та методів. Це також дозволяє враховувати їхні індивідуальні інтереси та можливості, задовольняти духовні потреби та мотиви дотримання морально-орієнтованих вчинків та поведінки. Такий підхід сприяє створенню комфортних умов для індивідуалізації та диференціації участі молодших школярів у різних формах позакласної виховної роботи, спрямованої на формування їх моральної поведінки.

- **Принцип практичної спрямованості**, один з провідних принципів організації позакласної виховної роботи, забезпечує ефективну реалізацію отриманих учнями морально-орієнтованих знань у практичній діяльності, поведінці чи вчинках. Цей принцип базується на використанні учнями сформованих морально-ціннісних орієнтацій для дії у різних ситуаціях. Таким чином, забезпечується «різнобічний розвиток особистості дитини відповідно до її вікових та індивідуальних особливостей, формування в неї загальнокультурних і морально-етичних цінностей, ключових і предметних компетентностей».

У цьому контексті, освітня діяльність поза класом відіграє ключову роль у взаємодії особистісного розвитку дитини із формуванням її практичного досвіду

морально орієнтованих вчинків та дій. Це через безмежні можливості, які надає така діяльність для залучення до різноманітних форм як індивідуальної, так і колективної навчально-пізнавальної діяльності чи участі у суспільно значущій суспільно корисній праці, а також у морально орієнтованих масових та благодійних заходах.

Відповідно до В.Сухомлинського, різноманітна праця дитини є ефективним засобом розвитку її інтелекту, культури мислення і моралі, оскільки «джерела здібностей дітей – на кінчиках їхніх пальців. Від пальців, образно кажучи, ідуть найтонші струмочки, які живлять джерело творчої думки».

Окрему групу принципів виховання молодших школярів у межах позакласної виховної роботи, що спрямована на формування їхніх морально-ціннісних орієнтацій, складають **специфічні принципи**:

Принцип демократизації забезпечує умови для розвитку різноманітних форм взаємодії, співробітництва та партнерства всіх учасників освітньо-виховного процесу: учнів молодшого шкільного віку, їхніх батьків, вчителів та громади, членами якої вони є. Цей принцип розглядається як демократичний і гнучкий засіб для їхнього залучення до ефективної морально-орієнтованої суб'єкт-суб'єктної взаємодії у відкритій освітньо-виховній системі. Він сприяє соціальній адаптації та загальній соціалізації зростаючої особистості, формуванню її моральної поведінки, відповідних моральних норм і правил індивідуальної поведінки, вчинків та діяльності.

Принцип гуманізації впроваджує умови для участі учнів молодшого шкільного віку в різних формах позакласної виховної роботи, що базуються на повазі до особистості, доброзичливості та позитивному ставленні. Це включає в себе взаємодію і взаємоповагу всіх учасників освітньо-виховного процесу початкової освіти, а також захист «свободи і права дитини в усіх проявах її діяльності, урахування її вікових та індивідуальних особливостей, забезпечення морально-психологічного комфорту дитини» [25, с.27].

Принцип самостійності та соціальної активності особистості, як громадянина і патріота, становить один з провідних принципів виховання в

умовах Нової української школи. Він сприяє створенню психолого-педагогічної атмосфери комфорту для учнів початкових класів під час участі у різних формах позакласної виховної роботи. Це може бути на заняттях гуртка, секції чи клубу, в ході навчально-пізнавальної, пошукової і дослідницької діяльності, або при участі у суспільно значущій праці чи масових заходах та благодійній діяльності в рамках позакласної виховної роботи.

Впровадження цього принципу в організацію позакласної виховної роботи сприяє формуванню моральної поведінки молодших школярів і сприяє розвитку їхніх умінь та навичок самопізнання та самооцінки. Цей підхід забезпечує їм здатність об'єктивно оцінювати себе, власні вчинки і можливості. Важливо відзначити, що процеси самоорганізації та самореалізації учнів початкових класів, що беруть активну участь у різних формах позакласної морально-орієнтованої виховної роботи, сприяють зростанню їхньої соціальної активності як громадян і патріотів.

Доцільність такого підходу підкреслюється ключовими положеннями Концепції Нової української школи. Згідно з її змістом, сучасне освітнє середовище початкових шкіл призначене для підтримки самовизначення дітей у класі та розвитку їхніх здібностей. Це особливо актуально, оскільки особи, які контролюють події в своєму житті, ефективніше пристосовані до викликів життя [25, с.22].

Принцип життєвої смислотворчої самодіяльності є визначальним для організації ефективної позакласної виховної роботи з учнями початкової школи. Його впровадження забезпечує поступовий розвиток учнів на різних етапах. Учні 1-2-х класів усвідомлюють себе як особистості, формуючи уміння часткового самостійного прийняття рішень та розуміння відповідальності як моральної категорії. Учні 3-х класів, а частково 4-х класів, вже демонструють позитивну динаміку у формуванні конкретних умінь і навичок самостійного прийняття рішень та розуміння відповідальності. На вищому етапі (частково учні 3-х і переважно учні 4-х класів) розуміння себе як особистості виявляється у здатності будувати прогностичну модель власних вчинків, поведінки і діяльності,

коригувати їхні результати відповідно до сформованих морально-ціннісних орієнтацій.

Це свідчить про те, що організація різноманітних форм позакласної виховної роботи вимагає збалансованості між видами навчально-пізнавальної діяльності, участі у суспільно значущій праці, масових та благодійних заходах. Це дозволяє молодшим школярам обирати найбільш привабливі для них форми діяльності, розширює можливості розвитку та удосконалення їхніх знань, умінь і навичок, а також поглиблює сутність сформованих морально-ціннісних орієнтацій. Такий підхід сприяє поступовому формуванню зростаючої особистості, яка стає повноцінним та соціально активним членом громади або суспільства взагалі [16].

Принцип позитивної мотивації і наслідування виступає як один з ключових принципів залучення молодших школярів до позакласної виховної роботи, враховуючи їхні індивідуальні інтереси та вікові можливості. Використання цього принципу сприяє розвитку позитивних рис особистості через активізацію процесів усвідомлення та систематизації мотивації для сприйняття різних форм і напрямів позакласної роботи. При цьому важливо наслідувати доцільні морально орієнтовані дії та поведінку вчителя, батьків, інших дорослих, а також однолітків чи старших учнів. Згідно з У. Глассером, коли між вчителями і учнями встановлюються дружба та співпраця, це сприяє успішному навчанню, розв'язанню проблем, і процес освіти процвітає, готуючи дитину до щасливого життя в постійно змінюваному світі [15, с.140].

Принцип технологізації у Новій українській школі набуває особливої вагомості у контексті організації позакласної виховної роботи. Використання цього принципу спрямоване на удосконалення діяльності вчителя в плануванні морально орієнтованого змісту та методик проведення різноманітних форм дозвілля, що цікаві для учнів початкової школи й відповідають їхнім віковим можливостям. Важливим аспектом є створення послідовної системи навчально-виховних заходів, які враховують індивідуальні інтереси та запити учнів. Це

сприяє проектуванню та реалізації дій вихователя, спрямованих на досягнення визначених виховних цілей [26, с.48-55].

Виокремлення та опис вищезазначених пунктів дозволило визначити та охарактеризувати ключові функції позакласної виховної роботи щодо формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у всіх аспектах їхнього життя, будь то в умовах навчального закладу або поза його межами. Отже, перша функція полягає в тому, що позакласна виховна робота взаємодіє з особистістю молодшого школяра, вирізняючись передовою роллю в впливі на неї під час виконання різних видів діяльності, таких як навчально-пізнавальна, пошукова, дослідницька та соціально значуща праця, а також участь у масових та благодійних заходах. Друга функція визначає пріоритетне значення позакласної виховної роботи у формуванні моральної поведінки молодших школярів, створюючи оптимальні умови для логічного поєднання та взаємодії всіх компонентів такої діяльності. Це сприяє ефективності інтеграції морально орієнтованого змісту, його індивідуалізації та диференціації, враховуючи індивідуальні особливості та потенційні можливості кожного учня. Третя функція акцентує увагу на активізації співпраці та співтворчості у системі відносин «молодший школяр – учнівський колектив – учитель», спрямованого на посилення рефлексивних процесів та створення ситуацій успіху. Це означає, що організація різних форм морально орієнтованої позакласної виховної роботи спрямована на розвиток культуротворчої сфери особистості молодшого школяра, яка може самостійно визначатися щодо напрямків своїх морально орієнтованих дій і поведінки, а також продуктивно та відповідально взаємодіяти з оточуючим світом. Четверта функція спрямована на забезпечення умов соціальної адаптації молодших школярів до моральних норм і правил суспільства. Вона включає в себе передачу та засвоєння морально орієнтованих знань і соціального досвіду, що сприяє процесам соціалізації особистості молодшого школяра, готуючи його до ефективного взаємодії з викликами і загрозами сучасного суспільства.

Таким чином, визначені принципи та домінанти, а також їхня роль у організації та здійсненні позакласної виховної роботи, спрямованої на

формування моральної поведінки молодших школярів, сприяють їхній соціальній адаптації та ефективному входженню в суспільне життя. Це досягається через інтеграцію та диференціацію впливу освітньо-виховних чинників, що сприяють розвитку та самореалізації дитини.

2.4. Методичний інструментарій формування у молодших школярів моральної поведінки у процесі позакласної виховної роботи

Процеси демократизації та гуманізації в сучасному українському суспільстві протягом останніх десятиліть істотно вплинули на зміни в системі освіти, виховання, розвитку та соціалізації молодшого покоління. Як наслідок, відзначається помітний позитивний розвиток у процесах формування особистості на всіх етапах її освітнього шляху, роблячи її спроможною здійснювати самостійну індивідуальну, а також колективну суспільно важливу діяльність. Тому стратегія розвитку початкової освіти акцентує на зростанні уваги до особистості учня, щоб максимально розкрити його обдарування, розвинути творчість та духовність, задовольнити інтереси та освітні потреби, а також сформувати моральну поведінку, громадянську позицію та патріотизм.

З урахуванням цього, освітньо-виховний процес і, зокрема, позакласна виховна робота в початкових школах повинні бути організовані, враховуючи специфіку дозвілля молодших школярів, що, за припущенням, сприятиме ефективному формуванню не лише їхнього знаннєвого компонента, але й дозволить вирішувати актуальні завдання щодо формування моральної поведінки молодших особистостей. Це визначає зміст позакласної виховної роботи в початкових школах як педагогічно орієнтованого діяльнісно-практичного напрямку, який спрямований на формування морально доцільної поведінки, вчинків та діяльності учня молодшого шкільного віку. Це означає, що освітній процес, орієнтований на особистість та спрямований на дитину, повинен включати учня в систему особистісно значущих освітньо-виховних ситуацій, які

не лише відповідають його індивідуальним потребам, але й сприяють розв'язанню життєвих проблем самої особистості. Такий підхід підтримує розвиток стратегій власного розвитку, саморозвитку, самовдосконалення та самостановлення молодших учнів.

Отже, ми розглядаємо сутність методики формування моральної поведінки молодших школярів у позакласній виховній роботі як ієрархічно побудовану систему, в якій структурні компоненти логічно взаємодіють між собою (освітньо-виховний зміст, традиційні та специфічні принципи його конструкції, традиційні та інноваційні форми, методи та засоби практичної реалізації). Застосування цих компонентів має на меті досягнення загальної мети і конкретних цілей у формуванні досліджуваного феномена.

Наш підхід до розгляду сутності цих компонентів методики базується на наукових працях С.Гончаренка, який визначав три основні взаємопов'язані аспекти в процесах навчання та виховання молодшої особистості: навчальний предмет або зміст освіти, діяльність вчителя – викладання та діяльність учнів – навчання. Методика розглядає завдання як «дослідження закономірних зв'язків між цими трьома аспектами і на основі розуміння їх закономірностей визначає вимоги до навчального предмета, викладання та навчання» [17, с. 495-497].

Описана методика формування моральної поведінки молодших школярів у позакласній виховній роботі вирізняється тим, що вона враховує і описує як традиційні, так і інноваційні форми, методи та засоби, які, за результатами нашого дослідження, найбільше сприяють ефективному формуванню досліджуваного феномена. Критеріями для визначення ефективних форм є соціальна обумовленість і обов'язкове практичне спрямування процесу формування моральної поведінки молодших школярів, а також різноманітність напрямків та методів їх взаємодії з учителем та ровесниками. Зокрема, К. Журба наголошував на важливості педагогічного спілкування для особистісного і творчого розвитку учнів, визначаючи його як «допоміжний» або «супровідний» [16].

Отже, урахування взаємодії і взаємозв'язку як індивідуального, так і колективного педагогічного впливу на особистість молодшого школяра є

важливим аспектом. Також важливо враховувати умови розвитку індивідуальної та колективної морально орієнтованої активності в різних формах позакласної виховної роботи. Це підтверджується акцентом В. Кременя на формуванні поведінково-комунікативних умінь і навичок, що забезпечують ефективне включення дитини в різні соціально-психологічні види діяльності» [15, с. 121].

Крім того, важливо враховувати специфіку позакласної виховної роботи, таку як час на виконання завдань та можливі напрями та межі її реалізації. Форми організації позакласної виховної роботи щодо формування моральної поведінки молодших школярів можуть бути систематизовані за такими ознаками: дидактичною метою, освітньо-виховним змістом з урахуванням особистісного компонента, теоретичною і практичною значущістю, педагогічною ефективністю у розвитку компонент морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів.

За урахуванням зазначеного із врахуванням вікових та індивідуальних можливостей учнів, ми описали найбільш ефективні форми формування досліджуваного феномена (Таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

**Форми організації і здійснення позакласної виховної роботи з учнями
молодшого шкільного віку з формування у них морально-ціннісних
орієнтацій**

<i>Традиційні форми</i>	<i>Інтерактивні форми</i>	<i>Масові</i>
заняття тематичного гуртки, секції, клубу	активні (практичні)	свято
екскурсії (умовні, віртуальні екскурсії)	дидактичні інтерактивні ігри	аукціон добрих справ
вікторини	рольові ігри	виставки
змагання	умовна навчально-пізнавальна подорож по рідному краю	тематичні ранки
конкурси	сюжетне заняття-гра	суспільно корисна праця
	інтерактивний міні-театр	колективні творчі справи
	ігри-перевтілення	доброчинні справи
	ігри вправи	

У контексті нашого дослідження, разом із визначенням та описом ефективних форм формування моральної поведінки молодших школярів у позакласній виховній роботі, актуальним видається визначення комплексу методів. Цей комплекс методів має забезпечити задоволення соціальних запитів і потреб у розвитку особистості дитини, враховуючи «всезростаючі культурно-освітні та інформаційно-розвивальні інтереси та дозвілляво-розважальні запити дітей та їхніх батьків» [15, с. 22-24].

Такий підхід враховує результати аналізу сучасного стану дослідження проблеми формування моральної поведінки молодших школярів у позакласній виховній роботі. У сучасній практиці розглядаються різні види діяльності, такі як освітня, розвивальна, виховна, соціально адаптаційна та соціалізуюча діяльність молодших школярів у позакласній виховній роботі, як упорядкована система взаємопов'язаних прийомів суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії в учнівсько-педагогічному колективі закладу початкової освіти.

Таким чином, педагогічна роль вчителя початкової освіти у формуванні моральної поведінки молодших школярів, що виражається у спільній морально орієнтованій діяльності, розглядається нами на трьох взаємопов'язаних рівнях.

На першому рівні створюються умови для ефективного засвоєння молодшими школярами системи морально орієнтованих знань, розвитку відповідних умінь та навичок для їх практичного використання.

Другий рівень передбачає визначення прогностичної моделі або індивідуальної програми морально орієнтованої життєдіяльності особистості молодшого школяра, охоплюючи всі сфери її проявів, як в навчальному закладі, так і за його межами.

Третій рівень включає управлінський аспект, тобто педагогічний супровід реалізації набутих морально орієнтованих знань, розвитку умінь та навичок у вчинках, поведінці та діяльності молодших школярів [30, с. 90-96].

Враховуючи ці умови, О.Поліщук визначає основні сформовані морально-ціннісні орієнтації, такі як доброта, справедливість, свобода, відповідальність, милосердя, повага до людської гідності, людяність, миролюбність тощо [47, с.127-134].

Наступним важливим аспектом при визначенні комплексу методів формування досліджуваного феномена є врахування вікових, інтелектуальних і психологічних особливостей, а також специфіки формування моральної поведінки учнів початкових шкіл. Особлива увага приділяється інтегрованому особистісно орієнтованому та диференційованому освітньо-виховному змісту з практичним спрямуванням. Це спрямовано на ефективне формування критичного мислення молодших школярів і розвиток системи оціночних суджень стосовно їх вчинків, поведінки і діяльності, щоб вони відповідали моральним нормам і правилам, прийнятим у суспільстві [42, с. 159-164].

Сформовані морально-ціннісні орієнтації розглядаються у широкому контексті, включаючи у свою структуру усвідомлення моральних, духовних, етичних, гуманних потреб і мотивів, як індивідуальних, так і соціально значущих.

Особливий акцент робиться на самостійних або колективних морально орієнтованих діях, що разом виступають як визначальні в життєдіяльності особистості молодшого школяра (Таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Методи організації і здійснення позакласної виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку щодо формування у них морально-ціннісних орієнтацій

<i>Комунікативно-пізнавальні методи</i>
словесні та наочні методи – розповідь, бесіда, співбесіда, мультимедійні й письмові джерела інформації, інтелектуальні та комп’ютерні ігри, демонстрування, «криголам», «мозковий штурм» (проводяться за безпосередньою участю вчителя чи групи вчителів) й т. п.
<i>Мотиваційно-виховні методи</i>
методи мотивації відповідальності особистості, аналізу і самоаналізу, самооцінки, роз’яснення, переконання, навіювання, рефлексії, «Човник», «Позитивні риси», «Думки-подарунки» і т. п.
<i>Методи виховання</i>
методи всебічного впливу на особистість, бесіди, умовляння, особистого прикладу, переконання, ідентифікації, емпатії, виховання у співпраці, «Клубочок», «Чарівні окуляри», «Перевтілення», виховна година «На гостині у казки» і т. п.
методи формування досвіду морально доцільної поведінки, педагогічна вимога, суспільна думка, залучення, вправлення, проєктування виховних морально орієнтованих ситуацій, особистого прикладу, привчання, моральної лабілізації, рефлексії, турботи тощо.
стимулювання морально-доцільної поведінки, створення морально орієнтованих виховних ситуацій, «Квіточка», «Промовисті картинки», «Дзеркало» або «Обмін ролями», стимулювання (інтересу, вчинків і діяльності), «Розмова про доброту» заохочення і покарання, змагання і т. п.
<i>Активні (практичні) методи</i>
методи аналізу морально орієнтованих асоціацій та уявлень, спостереження, відтворення вчинків і поведінки, КТС, проєктування морально орієнтованих власних вчинків і дій, психолого-педагогічний тренінг і т. п.
методи ритуалізації морально орієнтованих вчинків чи діяльності, методи спостережень, дослідницький, пошуковий, моделювання, індивідуальної і колективної морально орієнтованої співпраці й т. п.

Запропонована класифікація методів формування моральної поведінки молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи є гнучкою та змінною. Цей підхід дозволяє визначити логічну взаємодію та динамічний характер

окреслених методів формування досліджуваного феномена, оскільки кожен з них може одночасно функціонувати у різних групах, комбінуючись із засобами цих груп. Досягається навчальна мета та ефективно реалізується зміст та конкретні завдання формування моральної поведінки молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи.

В рамках такого розуміння проблеми, ми розглядаємо сутність моральної поведінки молодших школярів як частину особистісних моральних цінностей і результат вивчення особистістю суспільних цінностей. Цей підхід, за словами І. Беха, сприяє тому, щоб ці цінності мали «... невід'ємне значення та особистісний сенс... у конкретних подіях та явищах» [6, с. 6].

Наступним ключовим елементом описаної методики формування моральної поведінки молодших школярів у позакласній виховній роботі було виділення найбільш ефективних засобів. Це забезпечує позитивну динаміку цих процесів та сприяти «...розвитку духовно-моральних та інтелектуальних цінностей, збагаченню й конкретизації процесуальної частини змісту завдяки розробці нових методів навчальної взаємодії вчителя й учнів» [162, с. 69-70].

У розгляді ефективних засобів формування досліджуваного феномена ми врахували класичне розуміння засобу в освітньому та виховному процесі, що є загальноприйнятим у сучасній дидактиці. Згідно з цим підходом, засіб розглядається як матеріальний або ідеальний об'єкт, який сприяє ефективності освітньо-виховних процесів через взаємодію між вчителем і учнем для успішного засвоєння системних наукових знань, розвитку відповідних навичок та формування духовно-морального досвіду [74, с.172].

Проте, на наш погляд, засіб, у рамках описаної методики, крім розширення та поглиблення системи наукових знань та раціонального мислення молодших школярів, також має сприяти їхньому образному, емоційно-почуттєвому сприйняттю та взаємодії з оточуючим світом. Зокрема, він повинен допомагати в освоєнні молодшими школярами, передусім, образного, емоційного методу пізнання та взаємодії зі світом, сприяючи самопізнанню їхніх можливостей у

формуванні морально-ціннісних орієнтацій через побудову мотиваційно-ціннісних дій, поведінки та діяльності.

Це розширення сутності засобу формування моральної поведінки молодших школярів у межах розробленої методики враховує сучасні тенденції індивідуалізації процесів організації та ведення позакласної виховної роботи. Це забезпечує розширення можливостей самостійності молодших школярів у процесі прийняття рішень і, відповідно до цього, розробку власної програми діяльності, а також постійний зворотний зв'язок у системі «учитель-учень» та можливість рефлексії.

Окреме місце серед ефективних засобів формування моральної поведінки молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи приділяється організації колективного вирішення складних моральних ситуацій, як окремого учня, так і колективу гуртка, клубу чи секції за допомогою елементів «мозкового штурму».

Така організація структури заняття сприяла успішному подоланню моральної апатії, психологічної «закритості» та мислительної інерції молодших школярів, а водночас створювала умови для генерації нових ідей під час колективного пошуку нестандартних шляхів вирішення різноманітних складних моральних ситуацій протягом короткого часу. Під час мозкового штурму, враховуючи вікові та індивідуальні можливості, будь-яка критика (словесна, жестова, мімічна) їхніх висловлювань чи запропонованих ідей була заборонена високим ступенем емоційності учнів початкових класів. Навпаки, кожне рішення чи висловлена ідея отримувала підтримку, і їх обговорення відбувалося в колективі гуртка, де кожний член мав право голосу та можливість висловити власну думку.

Під час проведення обговорення ми враховували, що ефективність залежить від дотримання конкретних вимог: обмежена кількість учасників; ясне завдання: будь-яка думка може бути висловлена, оскільки критика виключена; заохочення вільного асоціювання: чим більш незвичайною є ідея, тим цікавішою вона стає; необмежена кількість висловлювань, думок і ідей; вільне поєднання

запропонованих ідей та рішень; спільне підведення підсумків, вибір найбільш зацікавлених ідей та рішень у складній морально орієнтованій ситуації чи проблемі. Також, не менш ефективним виявився засіб обговорення в колективі гуртка індивідуальних або групових помилок, вчинків або поведінки, які мали морально орієнтований характер.

Специфіка застосування цього засобу полягає у розв'язанні учнями початкових класів проблемного морально орієнтованого завдання за умови визначенню різноманітних варіантів його вирішення. Так, молодшим школярам, пропонується уже готові варіанти вирішення морально орієнтованої проблеми чи ситуації: «А якщо зробити так?», «А що, коли ...?».

Одним з прикладів таких морально орієнтованих ситуацій, що застосовуються у процесі формування моральної поведінки молодших школярів, є «хвилини читання». Розв'язання таких морально-орієнтованих ситуацій чи завдань допомагає учням задуматися над своїми вчинками та поведінкою, більш відповідально аналізувати їхні наслідки та переконуватися у важливості дотримання моральних норм і правил, прийнятих у суспільстві.

Паралельно з цим, ще однією обов'язковою вимогою у відборі засобів формування вивченого явища було необхідне утворення на кожному занятті групи, клубу чи секції виховно-освітнього середовища, яке б забезпечувало «занурення» молодшого школяра в уявний світ моральних норм і правил, різних морально-орієнтованих подій та ситуацій, або конкретної соціально значущої суспільно корисної діяльності.

В такому контексті одним з ефективних засобів, який забезпечує постійне залучення до спільної діяльності, є висунення молодшими школярами ідеї проведення власної елементарної пошукової діяльності, такої як написання короткого письмового есе чи усної розповіді на теми: «Моя родина – сьогодні і у минулому», «Дії моїх рідних, які заслуговують поваги», «Мої благородні вчинки», «Ситуації, які мене соромлять», «Моя допомога сім'ї», «Мої добрі справи для інших», «Мої знання про історію своєї родини, села» та інші.

Використання цих засобів сприяє не тільки розвитку фантазії молодших школярів, але й сприяє їхньому розумінню важливості дотримання моральних норм і правил, розвитку системного та творчого мислення при виявленні морально-орієнтованих проблемних ситуацій та у знаходженні правильних рішень. Ці засоби також активно застосовуються в ритуалізації морально-орієнтованих вчинків чи діяльності молодших школярів. Його сутність полягає у визначенні тих морально-орієнтованих дій чи вчинків, які стали системними. Однією з його проявів є проведення зустрічей молодших школярів, членів гуртків, клубів чи секцій, які підготували інсценізовану подію, в межах якої спільно з однолітками чи дошкільниками (на основі закладів дошкільної освіти) виконуються суспільно значущі дії з моральним спрямуванням. Наприклад: «Зустріч з казкою», «Улюблені персонажі казок», «Розмірковуємо про свої помилки», «Вчинки доброти», «Помічники один одному», «Що я вже зробив», «А ще я можу допомогти...» та інші.

В сучасному інформаційному середовищі держави спостерігаються зміни, які розширюють можливості доступу дітей до різних видів мистецтва, сприяють формуванню їхнього світогляду та визначенню певної поведінки в соціумі. Сучасні технічні засоби, особливо аудіовізуальні, мають значний потенціал у формуванні моральної поведінки молодших школярів, зокрема, у процесі позакласної виховної роботи.

В сучасний час ці технічні засоби широко використовуються на гурткових чи клубних заняттях та масових заходах. Використання комп'ютерних ігор, створення дитячих мультфільмів та вирішення творчих завдань з морально-орієнтованим характером роблять такі заняття особливо привабливими для молодших школярів. Впровадження інтерактивних комп'ютерних технологій дозволяє індивідуалізувати гурткові і клубні заняття під час позакласної виховної роботи, що сприяє оптимізації взаємодії між вчителем і учнем.

Внаслідок цього виховний процес розширює індивідуальні можливості у задоволенні як освітніх, так і духовно-моральних потреб. Аудіовізуальні засоби, зокрема фільми, мультфільми та ігри, демонстрація яких під час гурткових занять

чи масових заходів, дозволяють вчителям активно впливати на формування моральної поведінки молодших школярів. Ці засоби надають виховним заходам особливої привабливості, стимулюючи позитивну динаміку та високий рівень емоційного сприйняття. Також, їх застосування значно розширює виховне поле будь-якого гурткового заняття чи масового заходу, що підтверджує результати нашого дослідження.

Отже, аудіовізуальні засоби в сучасному світі вже не лише слугують основними інформаційними носіями для учнів початкових класів, але також стали джерелом якісних емоційних переживань, сприяючи формуванню їхнього уявлення про світ, міжособистісні відносини та моральні норми поведінки.

Додатково, добре підібрані вчителем відеоматеріали, комп'ютерні програми та ігри не лише сприяють розвитку позитивного ставлення молодших школярів до світу, але й навчають їх розрізняти між добром і злом, виокремлювати те, що заслуговує на увагу та наслідування, від того, що викликає відразу та несприйняття. Крім занять у гуртках чи клубах, використання аудіовізуальних засобів може слугувати чудовим вступом для обговорення моральних питань, впровадженням конкретних ініціатив, як індивідуальних, так і колективних, а також для проведення масових заходів, присвячених моральним темам.

Ефективність формування досліджуваного явища на таких заняттях досягається за рахунок створення візуальних образів, оскільки зорове сприйняття є домінантним для більшості молодших школярів. Крім того, аудіовізуальні засоби стимулюють слуховий та зоровий аналіз, а іноді навіть тактильний аналіз. Взагалі, ці засоби активізують процеси формування у молодших школярів навичок аналізу, синтезу, систематизації, порівняння, виділення та характеристики головного та другорядного, вилучення непотрібного. Це суттєво впливає на широту та темпи мислення, сприяє формуванню власної системи цінностей та розвиває нестандартні морально орієнтовані вчинки та дії.

Отже, можемо зробити висновок, що будь-яка морально орієнтована діяльність розвиваючої особистості у різних формах позакласної виховної роботи

буде актуальною та педагогічно ефективною лише при виваженому та націленому педагогічному підході, який спрямований на формування в учнів соціального досвіду та морально доцільної поведінки.

Висновки до другого розділу

Вивчення сучасних теоретичних підстав і практики виховної роботи в початкових школах вказує на необхідність вирішення завдань у рамках гуманістичної (культурологічної) парадигми, що є цілісною за своїм змістом та теоретико-прикладними напрямками. Особливий акцент робиться на реалізації морально орієнтованої позакласної виховної роботи в рамках Нової української школи, яка орієнтована на цінності, самоактуалізацію та самодетермінацію молодших школярів.

На констатувальному етапі дослідження було визначено та охарактеризовано основні компоненти моральної поведінки учнів молодшого шкільного віку. Серед них інтелектуальний, мотиваційно-потребнісний та діяльнісний компоненти. Також були визначені критерії сформованості цих компонентів, такі як когнітивний, оцінно-рефлексивний, вчинково-діяльнісний, а також їх показники та рівні сформованості, які розподілені на низький, середній і достатній.

Здійснено аналіз рівня сформованості основних компонентів моральної поведінки учнів молодшого шкільного віку в ході позакласної виховної роботи, враховуючи їхню участь у дослідженні.

Визначено і схарактеризовано сутнісні ознаки ряду провідних домінант формування моральної поведінки молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи: складовими першої провідної домінанти є: особистісно орієнтований підхід; ціннісно-мотиваційний підхід; компетентнісний підхід; діяльнісний підхід; сутність другої провідної домінанти є: досить помітна в умовах запровадження Нової української школи відмова від традиційного погляду на моральний розвиток і становлення молодших школярів, що у

більшості сучасних закладів початкової освіти трактується в якості складової їхнього переважно інтелектуального зростання, на випереджувальний його виховний аспект в умовах якого актуальності набуває самоорганізація, самодіяльність, самостановлення, саморозвиток й самоствердження зростаючої особистості як екстраполяція морально-ціннісних орієнтацій особистісного «Я» на ці процеси.

Визначено комплекс вимог (принципів) щодо організації позакласної виховної роботи, метою якої є формування моральної поведінки молодших школярів, у межах якої загальнопедагогічними принципами є: природовідповідності, культуровідповідності, дитиноцентризму; традиційними принципами є: добровільності і доступності, науковості і системності, наступності й систематичності здійснення, варіативності й інтеграції; практичної спрямованості; специфічними принципами є: демократизації, гуманізації, самостійності та активності особистості, життєвої смислотворчої самодіяльності, позитивної мотивації і наслідування, технологізації.

Виокремлено й охарактеризовано сутнісні ознаки найбільш ефективних форм, методів та засобів організації і здійснення позакласної виховної роботи учнів молодшого шкільного віку з формування їх моральної поведінки.

ВИСНОВКИ

Проаналізоване педагогічне теорією та практикою освіти підтверджує актуальність завдання формування моральної поведінки молодших школярів у контексті позакласної виховної роботи. Дослідження спрямоване на визначення та розкриття теоретичних підходів до конструювання морально орієнтованого освітньо-виховного змісту та методики формування вивченого явища.

1. Шляхом аналізу еволюції вітчизняних і зарубіжних філософських, гуманітарних, культурологічних і психолого-педагогічних концепцій, стосовно сутності морального виховання зростаючої особистості, формування моральної поведінки і її ролі в інтелектуальному, духовному та соціальному розвитку молодших школярів, визначено ці процеси на двох взаємопов'язаних теоретичних рівнях. Перший рівень – історико-генетичний аналіз проблеми формування моралі та духовного світу особистості в педагогічній думці і освітній практиці протягом різних історичних періодів. Другий рівень – характеристика розвитку нормативно-правової, психолого-педагогічної та соціально-педагогічної компоненти процесів формування досліджуваного феномена в сучасній педагогічній науці та освітньо-виховній практиці початкових навчальних закладів.

Описано теоретичну основу дослідження, що включає у себе положення філософії, культурології, психології та педагогіки стосовно моралі, моральності та моральних цінностей. Розглянуті особистісно орієнтований, ціннісно-мотиваційний, компетентнісний, системний, соціально адаптаційний і діяльнісний підходи до формування моральної поведінки молодших школярів у контексті позакласної виховної роботи, з особливим урахуванням їхніх вікових особливостей.

2. У рамках понятійно-категоріальної парадигми проведено аналіз етимології та надано характеристику ключового поняття дослідження. Ми розглядали сутність формування моральної поведінки у дітей молодшого шкільного віку як інтегрований, логічно структурований процес, в якому

ефективно взаємодіють його учасники – молодші школярі, їхні батьки, вчителі початкових шкіл та громадськість. Це сприяє формуванню важливих внутрішніх психологічних утворень, якими є моральні детермінанти, що включають моральний досвід, почуття, усвідомлені норми, цінності, ставлення та орієнтації.

Також визначено та описано ряд ключових положень, відповідно до яких цей процес стає ефективним і демонструє позитивну динаміку. Ці положення включають обґрунтування педагогічних, особливо дидактичних основ побудови змісту позакласної виховної роботи, а також систематичне залучення молодших школярів до морально орієнтованої навчально-пізнавальної діяльності та соціально значущої праці відповідно до їхніх вікових, індивідуальних можливостей і інтересів.

3. Під час констатувального етапу дослідження було визначено та охарактеризовано сутність основних компонентів (інтелектуального, мотиваційно-потребнісного, діяльнісного), визначено критерії (когнітивного, оцінно-рефлексивного, вчинково-діяльнісного) та їх показники та рівні (низький, середній, достатній) сформованості об'єкта дослідження. На основі цих визначень проведено аналіз сучасного рівня сформованості моральної поведінки учнів молодшого шкільного віку в ході позакласної виховної роботи.

На підставі отриманих результатів констатувального дослідження було зроблено висновок щодо актуальності окреслення особливостей організації процесу позакласної виховної роботи в початкових школах з метою формування моральної поведінки молодших школярів.

4. Надано характеристику основним ознакам провідних домінант формування моральної поведінки молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи. Перша провідна домінанта включає в себе використання особистісно орієнтованого, ціннісно-мотиваційного, компетентнісного, діяльнісного та соціально адаптаційного підходів для ефективного створення умов, що сприяють розбудові життєтворчості молодших школярів, як за допомогою вчителів, так і незалежно власною особистісною траєкторією.

Друга провідна домінанта визначається відмовою від традиційного розуміння морального розвитку молодших школярів в контексті лише їхнього інтелектуального зростання, підкреслюючи важливість виховного аспекту в цьому процесі, особливо в контексті впровадження Концепції Нової української школи.

Третю провідну домінанту складає комплекс вимог (принципів) до організації позакласної виховної роботи з метою формування моральної поведінки молодших школярів. Загальнопедагогічні принципи включають пріоритет дитиноцентризму, природовідповідності та культуровідповідності. Традиційні принципи орієнтовані на добровільність і доступність, науковість і системність, наступність і систематичність здійснення, варіативність і інтеграцію, практичну спрямованість. Специфічні принципи враховують демократизацію, гуманізацію, самостійність і активність, громадянську позицію і патріотизм особистості, життєво смислову самодіяльність, позитивну мотивацію і наслідування, а також технологізацію.

Виділено та описано основні завдання позакласної виховної роботи, спрямовані на формування досліджуваного явища. Перша функція визначає передову роль виховного впливу на особистість молодшого школяра, який здійснюється через участь у навчально-пізнавальній діяльності та соціально значущих суспільно корисних заходах. Друга функція висвітлює важливість позакласної виховної роботи в успішному формуванні моральної поведінки молодших школярів. Третя функція спрямована на стимулювання співпраці та творчої взаємодії в системі відносин «молодший школяр – учнівський колектив – учитель», сприяючи розвитку рефлексивних процесів та створенню ситуацій успіху.

Також визначено та описано ключові риси найбільш ефективних форм організації позакласної виховної роботи для учнів молодшого шкільного віку, спрямованих на формування їхньої моральної поведінки. Ці форми включають традиційні, інтерактивні та масові методи, також розкрито комплекс методів, таких як комунікативно-пізнавальні, мотиваційно-виховні, виховання та активні

(практичні). Засоби реалізації включають навчально-пізнавальну діяльність, конкретну суспільно корисну працю, масові та добродійні заходи, а також використання аудіовізуальних засобів.

На підставі проведеного аналізу педагогічної теорії та практики, що стосується формування моральної поведінки молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи, можна зробити висновок про актуальність та необхідність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Вдосконалення педагогічної стратегії в організації позакласної виховної роботи є важливим завданням для забезпечення гармонійного розвитку молодших школярів та формування у них моральної поведінки, спрямованої на цінності та внутрішні принципи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Басюк Н.А. Виховання почуття відповідальності. Сходинки до відповідальності: навч.-метод. посіб. / за ред. проф. Левківського М.В. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 192с.
2. Басюк Н.А. Розвиток почуття відповідальності в молодших школярів: метод. рекомендації. Житомир: Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2003. 100с.
3. Басюк Н.А. Українська народна казка у вихованні моральних почуттів молодших школярів *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна.* Львів, 2006. Вип. 22. С.135-140.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. І: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 280с.
5. Бех І.Д. Критерії морального виховання молодших школярів / за ред. І. Д. Беха, С. Д. Максименка. Київ, 1989. С.6-30.
6. Бех І.Д. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини *Педагогіка толерантності.* 2001. № 2 (16). С.16-21.
7. Бех І.Д. Відповідальність особистості як мета виховання *Початкова школа.* 1994. № 9-10. С.4-8.
8. Бех І.Д. Гуманізм у вихованні підростаючої особистості *Рідна школа.* 1995. №9. С.78-83.
9. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. посібник. Київ: ІЗМН, 1998. 204с.
10. Бех І.Д. Почуття успіху у вихованні особистості. *Початкова школа.* 2005. №1. С.3-4.
11. Бібік Н.М. Нова українська школа: poradnik для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160с.
12. Богуш А. Духовність і моральність: виховний аспект *Дошкільне виховання.* 2009. №10. С.4-7.
13. Бойко Г.М. Комплексна гра як засіб організації дитячих колективів молодших школярів у просторі Нової української школи. *Початкове навчання та*

виховання. 2020. № 10/12. С.3-43.

- 14.Боришевський М.Й. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі. Київ: Вища шк., 1986. 289с.
- 15.Виховання гуманних почуттів у дітей / С. Ладивір, О. Долинна, В. Котирло, С. Кулачківська, О. Вовчик-Блакитна, Ю. Приходько /за наук. Ред. Т. Ріроженко, С. Ладивір, Ю. Манилюк. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 168с.
- 16.Виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів: монографія / І.Д. Бех, К.І. Чорна, К.О. Журба, В.А. Киричок, І.М. Шкільна, С.В. Коновець. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 176с.
- 17.Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне: Волинські обереги, 2011. 522с.
18. Гордійчук О.Є. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки. 2011. 184с.
- 19.Державний стандарт початкової загальної освіти (проект) Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF> (дата звернення 20.01.2020).
- 20.Енциклопедія позашкільної освіти / голов. ред. Г.П. Пустовіт. Рівне: Зень, 525с.
- 21.Занюк С.Г. Психологія мотивації. Київ: Знання, 2002. 280с.
- 22.Зверева І.Д., Коваль Л.Г., Фролов П.Д. Діагностика моральної вихованості школярів: метод. посіб. Київ: ІСДО, 1995.156с.
- 23.Іванчук М.Г. Психолого-педагогічні умови формування в молодших школярів моральних почуттів (у процесі навчання): автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 1993. 22 с.
- 24.Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ: Вища шк., 2005. 343 с.
- 25.Концепція нової української школи. Київ: Основа, 2016. 31с.
- 26.Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи / С.У. Гончаренко та ін. *Рідна школа*. 1991. № 6. С.48-55.

- 27.Кремень В.Г. Глобальний світ і особистість: ціннісні орієнтири людського буття. *Наука і суспільство*. 2018. № 5/6. С.2-10.
- 28.Кремень В. Г. Педагогіка Василя Сухомлинського: виклики на запити часу. *Наукові записки. Педагогічні науки*. Кропивницький, 2018. Вип. 172. С. 12-15.
- 29.Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. 3-є вид. Київ: Т-во «Знання України», 2018. 523с.
- 30.Критерії моральної вихованості молодших школярів: кн. для вчителя / за ред.. І. Д. Бега, С. Д. Максименка. Київ.1989. 96 с.
- 31.Кудикіна Н.В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: монографія. Київ: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2003. 272с.
- 32.Лавроненко О. Виховання в учнів початкових класів гуманістичних цінностей упозаурочній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 07. Київ, 2008. 22с.
- 33.Лохвицька Л.В. Скарбниця моралі: програма з морального виховання дітей дошкільного віку. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 110с.
- 34.Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: [навчальний посібник] / В.І.Лозова, Г.В.Троцько. Харків: ОВС, 2012. 400с.
- 35.Матвієнко О.В. Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 30 с.
- 36.Матвієнко О.В. Основи моральної вихованості особистості молодшого школяра. Київ: Стилос, 1999. 302 с.
- 37.Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті: затв. указом Президента України від 17.04.2002 р. № 347. *Освіта*. 2002. 24 квіт.-1трав. С. 2-16.
- 38.Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства: затв. постановою Кабінетом Міністрів України від 15.09.1999 р. № 1697. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-99> (дата звернення: 10.09.2021).
- 39.Никитенко О. Навчатися, граючись: Розвиток соціальної компетентності

- молодших школярів на уроках у сучасній школі. *Початкова школа*. 2020. №7. С. 9-11.
40. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / pid zag. red. Bibik N.M. Kyiv: TOB «Vydav. dim «Plyady», 2017. 206 s.
41. Osipchuk O.P. (Polishchuk O.P.) Moralne vikhovannya yak vazhlyva skladova stanovlennja osobystosti molodshykh shkoljaryv. *Nova pedagogichna dumka*. 2016. №3 (87). С. 88-90.
42. Osipchuk O.P. (Polishchuk O.P.) Osoblyvosti rozuminnja molodshymi shkoljarymi moralnykh kategorij u navchalno-vikhovnomu procesi. *Psichologija: realnist i perspektyvi*: zb. nauk. pr. Rivne: RDGU, 2016. Vyp. 7. С.159-164.
43. Osipchuk O.P. (Polishchuk O. P.) Pedagogichni umovi formuvannja moralnoji povedinky u molodshykh shkoljaryv. *Onovlennja zmistu, form ta metodiv navchannja i vikhovannja v zakladaх osvity*: zb. nauk. pr. Rivne: RDGU, 2017. Vyp. 17 (60). С. 272-275.
44. Polishchuk O.P. Vihovannya v uchniv pochatkovykh klasiv moralnykh cinnostej u procesi pozaklasnoji roboty. *Molodij vchenij*. Херсон: Молодий вчений, 2018. Вип. 41 (56.1). С. 60-64.
45. Polishchuk O.P. Vihovannya moralnykh cinnostej u sучасній pochatkovij школі. *Актуальні питання педагогіки та психології: шляхи теоретичного і практичного вирішення проблем*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17-18 берез. 2018 р. Одеса: ГО «Інститут інноваційної освіти», С. 82-84.
46. Polishchuk O. P. Vpliv navchannja ta vikhovannja na formuvannja moralnoji svidomosti v molodshomu shkільному vici. *Pedagogichni nauki*: zb. nauk. pr. / uporyad.: V.L. Fedjajeva, O.V. Saraeva; redkol.: V. L. Fedjajeva, N. V. Sljusarenko, O.V. Saraeva ta in.; Херсон. держ. ун-т. Херсон: ВД «Гельветика», 2017. Вип. 79. С. 81-85.
47. Polishchuk O.P. Metodika ta pedagogichni umovi formuvannja moralno- cinnisnykh orijentacij molodshykh shkoljaryv u procesi pozaklasnoji vikhovnoji roboty. *Zbirnyk naukovykh pracj Umanського державного педагогічного університету* / редкол.: С.В. Совгіра, І.І. Демченко, О.Д. Балдинюк та ін.; Уманський держ. пед. ун-т

- ім. П. Тичини. Умань: Візаві, 2019. Вип. 4. С. 127-134.
48. Поліщук О.П. Моральне виховання молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи: метод. посіб. Рівне: «УРМ-ПОЛІГРАФ», 98 с.
49. Поліщук О.П. Формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи: провідні доміанти процесу. *Наукові записки*: зб. наук. пр. / редкол.: А. М. Коломієць, В. І. Шахов, О. В. Акімова та ін.; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця: Вид-во ТОВ «Твори», 2019. Вип. 60. С. 33-38.
50. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ: А.П.Н., 2002. 136 с.
51. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національнопатріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: наказ М-ва освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ (дата звернення: 13.02.2018).
52. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172145.html (дата звернення: 10.02.2020).
53. Пустовіт Г.П. Методичні засади самовиховання зростаючої особистості у колективі: ретроспектива педагогічних ідей Василя Сухомлинського. *Нова педагогічна думка*. 2019. № 3. С. 23-27.
54. Пустовіт Г.П. Позашкільна освіта і виховання: підручник. Київ: Пед. думка, 2013. 272с.
55. Пустовіт Г.П. Формування ціннісних орієнтацій особистості у позашкільних навчальних закладах: теоретичний контекст. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці: Чернівец. нац. у-т, 2015. Вип. 760: Педагогіка та психологія. С.120-129.
56. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів: [Навч. посібник / під ред. В.К. Демиденка]. К.: ІЗМН, 2006. 204с.

57. Реалії вибору дитиною соціально значущих цінностей: посіб. / Т.О. Піроженкота та ін. Київ: Видав. Дім «Слово», 2017. 64 с.
58. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової школи: посіб. для вчителів і методистів початкового навчання. 2-ге вид., допов., перероб. Київ: СПД Богданова А.М., 2009. 226с.
59. Савчин М.В. Психологічний аналіз проблеми моральної свідомості і психологія професійної освіти. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. № 4. С.115-131.
60. Савчин М.В. Моральна свідомість та самосвідомість особистості: монографія. Дрогобич: РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. 288 с.
61. Сковорода Г.С. Твори: у 2 т. / ред.: Н. Ішина, О. Пріцак, О. Мішаничта та ін. Київ: АТ «Обереги», 1994. Т. 2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. 480 с. (Гарвардська бібліотека давнього українського письменства).
62. Сухомлинська О.В. В.О. Сухомлинський і моральне виховання: трансформація педагогічних цінностей. *Рідна школа*. 2010. № 3. С.3-7.
63. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. *Шлях освіти*. 2002. № 4. С.13-18.
64. Сухомлинська О.В. Про ідеї та підходи до виховання моральності: український погляд. *Шкільний світ*. 2015. Лют. (№ 4). С.4-20.
65. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. Київ: Поч. шк., 1977. Т. 5: Виховання і самовиховання. С.229-239.
66. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т.. Київ: Поч. шк., 1976. Т. 1: Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. 654с.
67. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1-2 та 3-4 класи. Київ: Світоч, 2019.
68. Трухін І.О. Основи шкільного виховання: навч. посіб. / І.О. Трухін, О.Т. Шпак. Київ: Центр навч. літ., 2004. 368с.
69. Указ Президента України «Про стратегію національно-патріотичного

виховання» № 286/18.05.2019. URL:
<https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025> (дата звернення
20.05.2019).

70. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.: у 2 кн. / ред. О.В. Сухомлинська. Київ: Либідь, 2005. Кн. 2: XX століття. 552с.
71. Філософський словник соціальних термінів. 3-є вид., доп. Харків. 2005. 672с.
72. Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах : монографія / за ред. В.В. Мачуського. Київ : Вид-во «Сталь», 2017. 220с.
73. Ценко М.Б. Моральні трансформації у сучасному суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Політологія. 2017. № 2. С.370-373.
74. Ціннісні орієнтири навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах метод. посіб. / А.Е. Бойко та ін.; за ред. В. В. Мачуського. Київ: ТОВ «Артимедіапрінт», 2017. 272с.
75. Цвеліх Т.І., Ваккер Д.Л. Методика морального виховання дітей молодшого і середнього шкільного віку: [Методич. посібник для вчителів] /Т.І.Цвеліх, Д.Л.Ваккер. К.: Вища школа, 2012.143с.

Додаток А.1

Анкета

«Поняття морального змісту» (для учнів 1-4-х класів)

Як ти розумієш такі вислови?

Людина має совість	Людина немає совісті
Людина мудра	Людина, що робить дурниці
Людина, яка поважає себе й інших	Людина, яка не поважає себе й інших
Людина ласкава	Людина зла
У людини велика душа	У людини темна душа (немає)
Людина любить оточуючих	Людина любить тільки себе
Людина горда собою	Людина себе недооцінює
Людина горда своїми товаришами, батьками, школою, Батьківщиною	У людини немає гордості за своїх товаришів, батьків, школу, Батьківщину
Людина вміє відчувати щастя від допомоги іншим	Людина не бажає допомагати іншим
Людина вважає себе вільною у власних вчинках, але у межах дозволеного моральними нормами	Людина вважає себе вільною у власних вчинках не звертаючи уваги на моральні норми
Людина вміє товаришувати	Людина немає бажання з кимось товаришувати
Людина милосердна	Людина безжалісна
Людина відчуває провину за неправильну поведінку	Людина не відчуває провину за неправильну поведінку
Людина відповідальна за свої вчинки і поведінку	Людина не відповідальна за свої вчинки і поведінку
Людина дотримується правил поведінки самостійно	Людина не дотримується правил поведінки самостійно

Відповіді дітей оцінюються і класифікуються за такими рівнями:

- 1) розуміння сутності поняття чи вислову не сформоване, дитина не розуміє, про що йде мова;
- 2) невиразні уявлення про поняття чи вислови, відповіді і пояснення не переконливі, суперечливі, заплутані, дитина не може навести приклади з власного життя;
- 3) сформовані чіткі уявлення про сутність понять, досить глибоке розуміння значення запропонованих словосполучень і їх практичного застосування.

Додаток А.2 Методика «Сюжетні малюнки»

Опис методики.

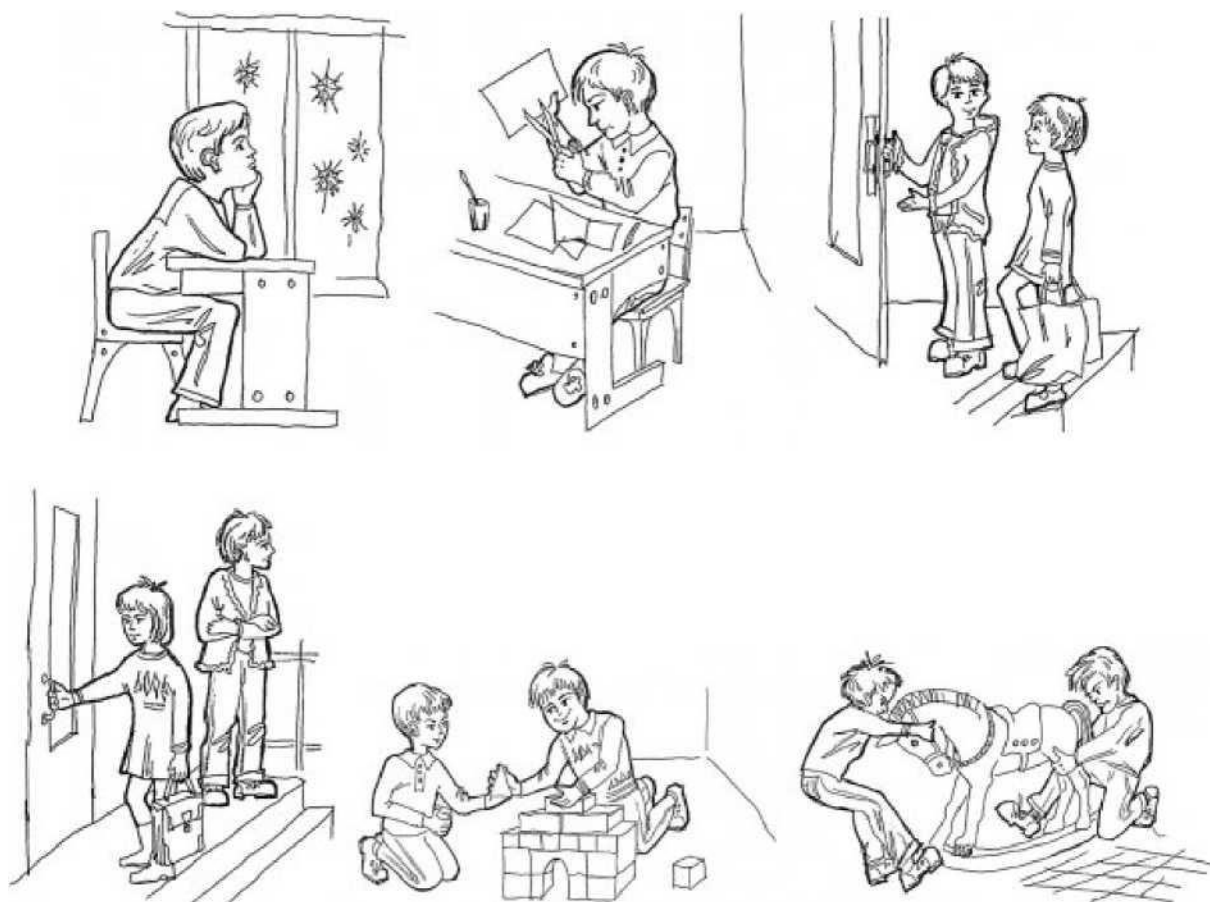
Учням пропонуються картинки із зображенням позитивних і негативних вчинків однолітків.

Дослідження проводиться індивідуально. У протоколі фіксуються емоційні реакції дитини, а також її пояснення. Дитина повинна дати моральну оцінку зображеним на картинці вчинкам, що дозволить виявити ставлення дітей до моральних норм. Особлива увага приділяється оцінці адекватності емоційних реакцій дитини на моральні норми: позитивна емоційна реакція (усмішка, схвалення) на моральний вчинок і негативна емоційна реакція (осуд, обурення) – на аморальний.

Інструкція.

Розклади картинки так, щоб з одного боку лежали ті, на яких намальовані хороші вчинки, а з іншого – погані. Розкладай і пояснюй, куди ти покладеш кожен картинку і чому.

Тестовий матеріал

Додаток Б

ОПИТУВАЛЬНИК РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ МОТИВАЦІЇ

Мета: виявлення рівня сформованості мотивацій до участі в навчально-пізнавальній діяльності, конкретній соціально значущій суспільно корисній роботі, масових і добродчинних морально-орієнтованих заходах.

Вік: учні 1-2 та 3-4 класів (за віковими групами).

Метод оцінювання: групове усне і частково письмове опитування.

Опис завдання: опитувальник містить 27 висловлювань, об'єднаних у 9 блоків:

- індивідуальні дані респондента;
- мотивація до соціального схвалення вчителями, батьками, однокласниками чи старшими учнями (наявність прагнення отримати заслужене схвалення або уникнути покарання);
- навчально-пізнавальна мотивація;
- мотивація до участі у конкретній індивідуальній і соціально значущій суспільно корисній роботі;
- широкі соціальні мотиви - участь у масових і добродчинних морально орієнтованих заходах;
- сформованість мотивації до самовизначення в учнівсько- педагогічному колективі закладу початкової освіти;
- прагматична морально виправдана (невиправдана) мотивація власних вчинків і поведінки;
- сформованість мотивації до морально вивірених вчинків і поведінки;
- позитивне (негативне) ставлення до різних форм позакласної виховної роботи.

Нижче наведені орієнтовні висловлювання учнів молодшого шкільного віку, що відповідають перерахованим блокам.

1. Індивідуальні дані респондента;
2. Мотивація до соціального схвалення вчителями, батьками, однокласниками чи старшими учнями (наявність прагнення отримати заслужене схвалення або уникнути покарання):

- щоб отримати хороші оцінки;
- щоб мати авторитет у класі, гуртку, секції чи клубу;
- щоб однокласники і старші учні ставилися з повагою;
- щоб батьки не сварили, а навпаки похвалили за хороші оцінки і

поведінку;

- тому що цього вимагають вчителі,
- щоб зробити важливе для оточуючих і тд.

3. Навчально-пізнавальна мотивація:

- тому що вчитися у гуртку (секції, клубі) цікаво;
- тому що під час занять гуртка дізнаюся багато нового, саме те, що мене найбільш цікавить;
- щоб розвивати розум і здібності;
- щоб стати освіченою людиною і тд;

4. Мотивація до участі у конкретній спільній індивідуальній і соціально значущій суспільно корисній роботі:

- щоб здобути нові вміння і практичні навички;
- сформувати вміння і навички працювати в колективі над вирішенням практичних завдань;
- щоб принести користь школі, батькам чи громаді з вирішення важливих справ і тд.

5. Широкі соціальні мотиви - участь у масових і добродійних морально орієнтованих заходах;

- тому що участь у масових і добродійних морально-орієнтованих заходах приносить користь всім;
- щоб знайти нових друзів і зробити їм приємне;
- щоб в майбутньому приносити людям користь,
- тому що навчання у школі найважливіша, і потрібна справа для мене сьогодні і у майбутньому і тд.

6. Сформованість мотивації до самовизначення в учнівсько-педагогічному колективі закладу початкової освіти;

- якщо буду добре вчитися мене будуть поважати однокласники і вчителі та старші учні;
- мене будуть слухатися мої однокласники і мої ідею будуть ними визнаватися;
- я буду себе почувати впевнено і буду задоволений навчанням у гуртку;

7. Прагматична морально виправдана (невиправдана) мотивація власних вчинків і поведінки:

- щоб отримати від батьків подарунок за успішне навчання;
- отримати грамоту в школі за хороші оцінки і поведінку;
- щоб мене хвалили і тд.

8. Сформованість мотивації до морально вивірених вчинків і поведінки;

- щоб однокласники і вчителі поважали,
- тому що у нас в школі проводиться багато добродійних справ;
- тому що не хочу бути в класі останнім.

9 позитивне (негативне) ставлення до різних форм позакласної виховної роботи.

- у мене є бажання (немає) вчитися гуртках і секціях;
- я не люблю вчитися після уроків;
- мені подобаються (не подобаються) практичні форми позакласної

роботи.

Умовами опрацювання здобутих даних є уважне прочитання учнем наведених нижче висловлювань своїх однолітків чи тих, що будуть ними висловлені у процесі відповіді на поставлені питання. З деякими з цих тверджень він може погодитися, з деякими не може. Учень повинен оцінити ступінь своєї згоди з цими твердженнями за 4-бальною шкалою: 4 бали – цілком згоден; 3 – скоріше згоден; 2 – скоріше не згоден, ніж згоден; 1 – не згоден.

Обробка результатів: підраховується кількість балів, набраних за кожним блоком відповідей. Будується профіль мотиваційної сфери, що дає уявлення про особливості смислової сфери учня молодшого шкільного

біку.

Додаток В
 ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОВЕДІНКИ
 МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ
 МОРАЛЬНО ОРІЄНТОВАНИХ ЗАВДАНЬ

Дані про особливості морально-орієнтованої поведінки молодших школярів під час виконання завдання дають корисну додаткову інформацію під час аналізу сутності здобутих результатів. У процесі проведення бесіди і формулювання завдань до виконання слід враховувати емоційний стан молодших школярів, їхня відмова від виконання завдання, прагнення поставити експериментатору різні що не стосуються справи питання, привернути його увагу до своєї роботи, а також порівняно з іншими учнями швидке виконання завдання (не менше, ніж на 5-7 хв.) та ін. є свідченням підвищеної тривожності, викликані зіткненням мотивів. З боку молодшого школяра – бажання зрозуміти, оцінити себе і невпевненість у своїх можливостях. Для таких учнів характерним є невпевненість у власних відповідях – «не так висловитись», «здатися не спроможним вирішити завдання самостійно», або ж виконати його «гірше за інших» і т. д.

Занадто повільне виконання поставленого завдання може свідчити про те, що воно виявилось для молодшого школяра досить новим як за змістом, так і за новим способом його розв'язання, але в той же час дуже значущим. Повільне виконання і наявність численних поправок, закреслень, як правило, вказує на ускладнення в оцінці себе, пов'язану з невизначеністю і нестійкістю самооцінки.

Проведення бесіди

Для більш глибокого розуміння особливостей рівня домагань і самооцінки школярів проведення методики може бути доповнено індивідуальною бесідою зі школярем. Під час індивідуального виконання роботи бесіда має спрямовуватися на створення умов для ефективного виконання завдань. Крім цього під час групового проведення бесіда може проводитися після обробки здобутих результатів. Під час проведення

бесіди необхідним є виконання наступних вимог: уважно слухати молодшого школяра; дотримуватися паузи, не квапити його з відповіддю чи презентацією результатів виконання завдання; у тих випадках, коли молодший школяр відчуває труднощі під час формулювання відповіді на прямі запитання, необхідно перейти на непрямі форми спілкування.

Наприклад, запропонувати розповісти про його однолітка, який виконував схоже завдання й отримав ті чи інші результати і на скільки, з його точки зору, вони є актуальними чи точними; задавати досить чіткі запитання, що створюють умови для більш комфортного залучення молодшого школяра до розмови; старатися не підказувати «забутих» слів чи виразів; під час бесіди триматися вільно, без напруги; регулювати темп, тон і лексичний склад своєї мови з врахуванням відповідних характеристиками мови школяра; не давати оціночних суджень як вербальних, так і невербальних; емоційно підтримуючи школяра, не проявляти разом з тим неповажного ставлення до його відповіді; загальний тон бесіди має бути, як правило, спокійним, доброзичливим і в той же час досить діловим.

Оцінка та інтерпретація результатів

Зазначена методика унормована на відповідних вікових вибірках учнів молодшого шкільного віку. Для оцінки здобутих усереднених даних по кожній шкалі порівнюються зі стандартними значеннями, наведеними нижче (табл. 1).

Найбільш характерними з точки зору особистісного розвитку є наступні результати, що можуть бути віднесені до низького, середнього і високого рівнів індивідуальних домагань і мотивів молодших школярів.

Продуктивним є також такий варіант ставлення до себе, за якого висока, інколи надвисока диференційована самооцінка поєднується з високими диференційованими домаганнями за помірної розбіжності між домаганнями і самооцінкою.

Аналіз даних засвідчують, що молодші школярі з таким ставленням до себе

відрізняються високим рівнем цілепокладання: вони ставлять перед собою досить складні цілі, що ґрунтуються на уявленнях про свої значні можливості і здібності, інколи переоцінюючи їх, що створює необхідність значних зусиль для досягнення поставлених цілей.

Таблиця 1.

Показники самооцінки та рівня домагань

Параметр	Кількісна характеристика, бал			
	низький	норма		надвисоки
		середній	високий	
1 - 2 класи				
рівень домагань				
рівень самооцінки				
2 - 3 класи				
рівень домагань				
рівень самооцінки				
4 класи				
рівень домагань				
рівень самооцінки				

У процесі аналізу здобутих даних необхідно акцентувати увагу на тому, що несприятливими для особистісного розвитку молодших школярів і для їхнього навчання в гуртках чи інших формах позакласної виховної роботи є всі випадки висловлених ними низької самооцінки. У цьому ж контексті несприятливими є також випадки, коли молодший школяр має середню, слабо диференційовану самооцінку, що поєднується із середнім рівнем сформованості домагань та ще й характеризується слабкою розбіжністю між домаганнями і самооцінкою.

У той же час надвисока, однак слабо диференційована самооцінка, що поєднується зі слабкою розбіжністю між домаганнями і самооцінкою,

зазвичай свідчить, що молодший школяр з різних підстав стає «закритим» для зовнішнього морального досвіду, нечутливий ні до своїх помилок, ні до зауважень оточуючих. Подібна самооцінка є непродуктивною, перешкоджає навчанню в гуртках чи інших формах позакласної виховної роботи і в кінцевому результаті перешкоджає конструктивному особистісному інтелектуальному і духовному розвитку. У якості додаткових показників має використовуватися аналіз результатів вчинків, поведінки і діяльності під час участі у здійсненні навчально-пізнавальної діяльності та конкретної соціально значущої суспільно корисної роботи, масових і добродійних заходів морально-ціннісного спрямування (Таблиця 2).

Таблиця 2.

Показники розбіжності самооцінки та рівня домагань

Параметри	Кількісна характеристика, бал		
	слабка	помірна	сильна
Учні 1 класів			
Ступінь розбіжності між рівнем домагань			
Ступінь диференційованості			
Ступінь диференційованості			
Учні 2 класів			
Ступінь розбіжності між рівнем домагань			
Ступінь диференційованості			
Ступінь диференційованості			
Учні 3 класів			
Ступінь розбіжності між рівнем домагань			
Ступінь диференційованості			

Ступінь диференційованості			
Учні 4 класів			
Ступінь розбіжності між рівнем домагань і самооцінкою			
Ступінь диференційованості			
Ступінь диференційованості			

Додаток Е

Анкета

МОРАЛЬНО-ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ
РОБОТИ (для вчителів закладів початкової освіти)

1. _____

Як впливає рівень професійної майстерності вчителя на рівень сформованості моральної вихованості учнів?

2. Яка мета організації Вами позакласної виховної роботи?

3. _____

Наскільки Ви упевнені у власних можливостях з організації різних форм позакласної виховної роботи?

4. _____

Яке значення має організація позакласної виховної роботи молодших школярів що немає запланованого індивідуально чи суспільно значущого результату?

5. _____

Чи є ефективним застосування переважно авторитарних форм і методів організації і проведення позакласної виховної роботи?

6. Як впливає на якість позакласної виховної роботи відсутність взаємодії закладів початкової освіти, батьків чи громади в її організації?

7. Що на Вашу думку найбільше знижує ефективність позакласної виховної роботи?:

- _____
відсутність навчальних та навчально-методичних посібників,
інструктивно-методичних матеріалів з організації позакласної виховної
роботи

- відсутність професійних умінь і навичок її організації

- _____
психологічна неготовність вчителя початкових класів до організації
позакласної виховної роботи

- _____
відсутність бажання учнів брати участь у роботі гуртків, секцій,
суспільно корисній роботі та масових і добродійних
заходах

- відсутність взаємодії з батьками молодших школярів з організації
позакласної виховної роботи

- інші причини

8. _____

Формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів впливає
на формування яких їхніх
рис?

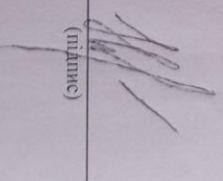
9. _____

Які саме форми, методи і засоби формування морально-ціннісних
орієнтацій на Вашу думку є найбільш
ефективними?

Дякуємо за співпрацю!

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Сергейко Д. М.

(підпис)